

Toplumsal Cinsiyetin Esnek Üretim Sistemine Transferi: Mersin Kadın Konfeksiyon İşçileri Üzerine Nitel Bir Araştırma

Sibel ERDOĞAN¹

ORCID: 0000-0003-0428-6432

Öz: Bu çalışmanın amacı kadınların istihdamında, esnek üretim sisteminin ihtiyacı olan gelip geçici, kısa süreli, uysal işçilerin yaratılmasında hegemonik bir emek kontrol rejimi olarak toplumsal cinsiyet rollerinin etkisini analiz etmektir. Araştırmanın kavramsal çerçevesinde emeğin cinsiyete dayalı bölünmesi, yedek işgücü tezleri, emeğin feminizasyonu ve üretim sürecinde ataerkil hegemonya konuları tartışılmıştır. Araştırmanın verileri nitel araştırma tekniğine uygun bir biçimde katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Araştırmanın evrenini Mersin konfeksiyon işçileri, örneklemini ise Mersin Serbest Bölgesi'nde ve kent içi küçük atölyelerde çalışan 23 kadın konfeksiyon işçisi oluşturmaktadır. Alan çalışmasında kadın işçilere ek olarak 6 konfeksiyona dayalı işletme sahibi işveren, 1 işveren temsilcisi ve 1 sendika temsilcisi de olmak üzere toplamda 31 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın bulgularında toplumsal cinsiyet rollerinin üretim sürecinde ve üretim sisteminin sürdürülmesinde aktif bir rol oynadığı, bu rollerin kadın işçilerde esnek çalışma sistemine ilişkin rızanın yaratılmasında aktif olarak kullanıldığı bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Ataerkil hegemonya, Emeğin feminizasyonu, Esnek üretim sistemi, Sınıf, Toplumsal cinsiyet.

The Transfer Of Gender To Flexible Production System: A Qualitative Research On Mersin Women Garment Workers

Abstract: The aim of this study is to examine the effect of gender roles as a hegemonic labour control regime on the creation of temporary, short-term, docile workers required by the flexible production system. In the conceptual framework of the research, the concepts of sexual division of labour, reserve army of labour theses, feminization of labor and patriarchal hegemony in production are discussed. The data were collected by conducting in-depth interviews

¹ Araş.Gör. Dr. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Makale Geliş Tarihi:05.04.2021- Makale Kabul Tarihi: 25.06.2021

with the participants in accordance with the qualitative research technique. The scope of the research consists of garment workers in Mersin, and the sample consists of 23 women garment workers working in the Mersin Free Zone and small workshops in the city. In the field study, in addition to female workers, interviews were made with a total of 31 people, including 6 business owner employers, 1 employer representative and 1 union representative. The findings of the study revealed that gender roles play an active role in the production process and in the maintenance of the production system, and these roles are actively used in creating consent for the flexible working system for female workers.

Key Words: Patriarchal Hegemony, Feminization of Labour, Flexible Production System, Class, Gender.

Giriş

1970'lerde uluslararası piyasalarda meydana gelen ekonomik bunalım, sermaye birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda emek piyasalarında esnek çalışma prensiplerine dayanan çeşitli değişimlere gidilmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, üretimin parçalanmasına, zamansal, sayısal, mekânsal ve işlevsel esnekliğe dayanan post-Fordist neo-liberal emek rejimleri emek piyasasında yaygınlaşmıştır.

Esnek üretim sistemine bağlı olarak, geleneksel endüstriyel sektörlerde üretimin yeniden yapılanması alt işverenlik sistemlerine ve kadın emeğinin artan önemine dayanmaktadır. Post-Fordizm kadınların emek piyasasına yoğun olarak katıldıkları bir dönemi ifade etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı sektörlerde kadın istihdamı ataerkil yapı ve pratiklerin emek ilişkilerine taşınmasını doğurmuş, bu pratikler üretim sisteminin başarısı ve sürdürülmesi için aktif olarak kullanılmıştır. Konfeksiyon sektörü de ihracata yönelik büyüme politikalarının ana nesnesi durumundadır ve kadınların yoğun olarak çalıştıkları bir sektördür. Konfeksiyonda istihdam edilen kadın emeği hakkında uluslararası literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır (D'ambrogio, 2014; Korinek, 2005; Unni ve Bali, 2002; Bair, 2010; Freeman; Mills, 2003; Salzinger, 1997; Salzinger, 2003). Benzer şekilde Türkiye'de konfeksiyon sektörü, kadın konfeksiyon işçileri ve üretim sürecinde ataerkil yapıyı ele alan pek çok çalışma mevcuttur (Eraydın ve Erendil, 1999; Eraydın, 2000; Ecevit, 1995; Ecevit, 2005; Dedeoğlu, 2010; Dedeoğlu, 2011; Suğur ve Suğur, 2007; Suğur, 2005; White, 2015).

Türkiye hazır giyim ve tekstil sektörü 1980'lerden sonra ortaya konulan ihracata yönelik kalkınma politikaları ile hızla büyüyen, gayri safi yurtiçi hasıla, imalat sanayi ve üretimdeki pay, ihracat oranları, ekonomideki net döviz girdisi, istihdam, yatırım gibi makro ekonomik değişkenler doğrultusunda Türkiye'nin önemli sektörlerinden birini oluşturmaktadır (TCEB, 2016). Uluslararası Çalışma

Örgütüne göre (ILO) 1995-2014 yılları arasında Türkiye, Asya, Pasifik ve Arap ülkeleri arasında dünya hazır giyim ihracatında Çin, Hindistan ve Vietnam'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir (ILO, 2016). Dünyada ise sekizinci tedarikçi konumundadır ve Avrupa Birliği ülkelerine yönelik üretimde ise üçüncü sırada gelmektedir (RTMT, 2019).

Bu çalışma, 2019 yılında tamamlanan “*Esnek Üretim Sistemi ve Emegın Feminizasyonu: Mersin Konfeksiyon İşçileri*” adlı doktora tezinin verilerinden derlenmiştir. Bu araştırmanın odağını Mersin'deki konfeksiyon sektörü oluşturmaktadır. Bu alanda çalışan kadın işçilerden seçilen örneklem üzerinden sektörün yerel ataerki yapı ile ortaklaşa işleyiş mekanizmaları analiz edilecek, kadınlara atfedilen annelik, çocuk bakımı, temizlik vb. gibi geleneksel ev içi rollerin ve bu rollere paralel olarak kurgulanan uysal, saygılı, terbiyeli, edepli olmak vb. gibi cinsiyet rollerinin kadınların üretim sistemine adaptasyonundaki etkileri üzerinde durulacaktır. Araştırmada, nitel araştırma tekniğı kullanılmış olup, bu çerçevede 23 kadın konfeksiyon işçisi, 6 konfeksiyona dayalı üretim yapan işveren, 1 işveren temsilcisi ve 1 sendika temsilcisi olmak üzere toplamda 31 kişiyle yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmanın sunumuna araştırmanın kavramsal çerçevesi ile başlanacaktır. Bu anlamda, işgücünün toplumsal cinsiyete göre düzenlenmesine ilişkin yaklaşımlar ve esnek üretim sisteminde emegın feminizasyonu konusu ele alınacaktır. Sonrasında çalışmanın metodolojisi ve bulguları sunulacak ve çalışma sonuç bölümüyle bitirilecektir.

İşgücünün Toplumsal Cinsiyete Göre Düzenlenmesi

Kadınların işgücüne katılımının ele alınması emegın cinsiyete dayalı bölünmesi ve yedek işgücü tezleri gibi çeşitli teorik perspektifler çerçevesinde ele alınmaktadır. Cinsiyetler arası işbölümü konusu antik çağlardan günümüze kadar ele alınabilecek bir konudur ancak bu çalışmada kadınların kapitalist ekonomide bulunma biçimine ilişkin yaklaşımlar tartışılacaktır.

Emegın Cinsiyete Dayalı Bölünmesi

Marx ve Engels (1976:20), *Alman İdeolojisi* adlı eserlerinde toplumlarda işbölümünün gelişmesi ile ilgili olarak sanayi ve ticari emegın tarım emegından ayrılması, bununla ilişkili olarak kent ve kırsal arasındaki ayrımın ortaya çıkmasından bahsetmişlerdir. İşbölümünün gelişmesi, birlikte çalışan bireyler arasında farklı alt bölümlerin ortaya çıkmasına neden olmakla birlikte farklı mülkiyet biçimlerini temsil etmekte ve işbölümünün her yeni aşaması, çalışmanın konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri de belirlemektedir.

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ise, en basit anlamıyla belirli iş tiplerinin belirli insan kategorilerine bölüştürülmesidir ve bu bölüştürme daha sonraki bir toplumsal pratiğı kısıtladığı ölçüde toplumsal bir yapıyı ifade etmektedir. Bu olgu

aynı zamanda toplumsal cinsiyet yapılı üretim, tüketim ve dağıtım sisteminin bir parçasıdır (Connell, 1998:141). Bu anlamda, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü özel alanın kadınlarla, kamusal alanın ise erkeklerle özdeşleştiği bir sistemi yansıtır.

Emeğin cinsiyete dayalı bölünmesine ilişkin Marksist yaklaşımlar çeşitli bileşenlere sahiptir: İlk olarak, iş ve işyeri sermaye ve emek arasında bir çatışma alanını ifade etmektedir. İkinci olarak ise, kapitalizm emeğin yerine makineyi koyarak işleri niteliksizleştirme ve küçültme eğilimindedir. Emek piyasası için gereken niteliğin ne olduğu sosyal olarak inşa edilmiştir. Hangi niteliğin daha düşük hangisinin daha yüksek olduğu piyasadaki çatışma ve uzlaşmalara bağlıdır. Son olarak bu süreçlerin her biri cinsiyetlendirilmiştir ve hem emeğin hem de niteliğin cinsiyete dayalı ayrımını yaratır (Fine, 1992:70).

Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü üzerine liberal ve işlevselci görüşlere bakıldığında, bu yaklaşımlarda kadınların erkeklerden daha düşük ücretli işlerde istihdam edilmesinin kadınların daha düşük beşeri sermayeye sahip olmalarıyla açıklandığı ve arka plan olarak rol analizleri ya da kadınların kültürel farklılıkları gibi konuların ele alındığı görülmektedir. Radikal feminizmde ücretli çalışma üzerine sınırlı bir tartışma yürütülürken, Marksist feminizmde ise kadınların çalışma yaşamının kapitalizmin sermaye-emek ilişkileri tarafından belirlendiği ve kapitalizmin kadın işgücü yoluyla bölünmüş bir emek piyasası yarattığı savunulmaktadır (Walby, 2016: 53-56-57-59-65).

Emek piyasasının yorumlanmasında ikili sistem kuramı Marksizmin, kapitalist sistem içerisindeki ataerkil yapıyı eksik bırakan yaklaşımına bir alternatif oluşturmaktadır. Bu kurama göre kapitalizm ve patriyarka çeşitli çıkar ortaklıkları içerisinde bir araya gelmektedir. Hartmann (2006), kapitalizmin ve ataerkilliğin ayrı sistemler olduğunu, erkeklerin örgütlü bir işgücü olarak sermaye sahipleri ile işbirliği içinde kadınların emek piyasasındaki dezavantajlı durumlarının sürekliliğini sağlamaya yönelik ortaklıklar kurduğunu dile getirir. Eisenstein (1979) ise, kapitalizmin ve ataerkilliğin birbirinden ayrılamayacağını ve bu iki sistemin kapitalist-patriyarka olarak tek bir sistem gibi hareket ettiğini belirtir. Kadınların işgücü piyasasındaki durumu hem ekonomik hem de ataerkil kültürel ideolojiye uygun olarak kadın üzerindeki hiyerarşik kontrol sistemini yansıtmaktadır ve kadının ucuz işgücü olması kapitalizm için kullanışlıdır ve ataerkil ideoloji tarafından meşrulaştırılmaktadır.

İkili sistem yaklaşımlarına karşılık olarak, Young, ataerkil yapının spesifik hareket yasalarını üretim biçiminden ve üretim ilişkilerinden izole ederek her iki sistemin kendi içerisindeki iç çelişkileri anlamak gerektiğini ileri sürer. Bu yüzden, sosyalist feminizm, kapitalist ataerkilliği çözümlerken Marksizmin ve radikal feminizmin en iyi anlayışlarından yola çıkarak, kadınlara yönelik baskının temel bir özellik olduğu tek bir sistem anlayışına dayanan tek bir teori geliştirmelidir (Young, 1981:44-45). Young'a göre, bu da, "toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü" gibi toplumsal cinsiyet temelli bir kategori ile mümkün olabilir. Sınıf ve toplumsal cinsiyet yapıları iç içe geçmiştir, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü analizi yalnızca

sınıf analizini tamamlamakla kalmamakta aynı zamanda onun tamamen yerini almaktadır (Tong ve Botts, 2021: 144). Walby (2016:20) ise sistemler arası doğru bir sentezin ücretli çalışma, ev işi, cinsellik, kültür, şiddet ve devleti de içermesi gerektiğini ileri sürer.

Mies (2014: 45-46)'a göre, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü kavramı kendi içerisinde asimetrik ilişkileri ve biyolojik önyargıları barındırmaktadır. Kadınların yaşamın yeniden üretimi rolleri biyolojinin ve doğanın bir işlevi olarak tanımlanırken, kapitalist üretim biçiminde sadece erkeklerin artı değer üreten emeği iş olarak görülür. Kadınlar ücretli emeğe katıldıklarında kendi doğaları tarafından belirlendiği düşünülen görevler yüklenir. Bu da, erkek ve kadın çalışanlar arasındaki egemenlik ve sömürü ilişkilerini muğlaklaştıran bir içerik taşır. Ek olarak, Bennholdt-Thomsen (2008: 250-251)'in belirttiği gibi kadınlar, ev içi sorumlulukları nedeniyle, çalışma hayatları boyunca dezavantajlı durumdadırlar ve kazandıkları ücretin ek gelir olarak görülmesi sosyal sigortanın ya da koruyucu yasaların kapsamı dışında kalan çeşitli düşük ücretli ve geçici sözleşmelere dayanan işlerin kendilerine sunulmasına neden olur.

Connell (1998:74-75)'e göre, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, üretimin endüstriyel örgütlenmesinin derinlerine yerleşmiş doğrudan bir özelliktir ve kapitalizm öncesi üretim tarzlarından artı kalan arkaik bir yapı olmaktan daha öte bir içeriğe sahiptir. Buna göre, toplumsal cinsiyete dayalı bölünmeler kapitalizmin temel, yaşamsal bir özelliğidir ve kapitalist birikim toplumsal cinsiyetli bir mantığa sahiptir.

Kadınlar genel olarak, düşük ücretli işlerde istihdam edilen, “uysal” olarak görülen ve örgütsüz bir işgücünü oluştururlar. Fine (1992:91-84), bu durumu kadınların, örgütlenmeye izin vermeyen ve örgütlenmeyi zorlaştıran parçalanmış işyerleri ve çalışma koşullarına dayanan sektörlerde yoğunlaşmasına bağlar.

Post-Fordizmin hakim üretim sistemini oluşturan esnek üretim ve çalışma sistemleri zamansal, sayısal ve işlevsel esneklik politikalarına dayanan bir yönetim stratejisini içermektedir. Kadınların toplumdaki öncelikli rollerini ev alanı etrafında tanımlamaları esnek üretim sisteminin talebe göre istihdamı ifade eden sayısal esneklik ihtiyacına cevap vermede kadın emeğini ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Kadınların işgücüne katılımlarındaki dezavantajlarına rağmen, toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak, işe giriş çıkış hızlarının yüksek oluşu ve bu durumun üretimin ihtiyaçlarına uygun olarak işçi sirkülasyonuna izin vermesi sermaye sahipleri tarafından tercih edilen bir emekçi kitlesi oluşturmalarına neden olmaktadır.

Yedek İşgücü Tezleri

Kadınların kapitalizm için yedek işgücü oluşturduğuna yönelik yaklaşımlar Marx'ın endüstriyel üretimde makine kullanımının yaygınlaşması ile birlikte kas gücünün üretim için vazgeçilmez bir öge olmaktan çıkmasını ve sermayenin kadın ve çocukların emek gücüne el koymasını kolaylaştırmasını teorileştirdiği yazıları

etrafında ortaya çıkmıştır. Makine ailenin bütün üyelerini emek pazarına sürerek yetişkin erkeğin emek gücünün değerini bütün aile üyelerine dağıtmıştır. Böylece erkeğin emek gücünün değeri düşürülmüş, kapitalistin artı değeri yükselmiştir (Marx, 1986: 344).

Marx'ın birikim teorisinden yola çıkan yedek işgücü kavramı esasında cinsiyetsiz bir kavramdır ve sadece kadın emeğini içermez. Marx'ın son zamanlarda işsiz olanlar (değişken), uzun zamandır işsiz olanlar (durağan) ve önceden çalışmayanlar (gizli) şeklinde tanımladığı farklı yedek işgücü tanımları vardır (Fine, 1992: 67-68). Yedek sanayi ordusu sermaye birikiminin ihtiyaçlarına uygun olarak nispi artı nüfus üretimi politikaları neticesinde kapitalist birikimin kendisi tarafından oluşturulur ve kapitalizmin kar ya da zarara dayanan döngüsel dönemlerinde işlevseldir. Dolayısıyla, kapitalist birikimin kaldırıcı ve bu üretim biçiminin varlık koşulunu oluşturmaktadır. Bu artı nüfus her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve tümüyle sermayeye aittir. Büyük sanayinin bütün hareket şekli emekçi nüfusun bir kısmının sürekli olarak işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirilmesine dayanır ve emekçi nüfus bu şekilde üretim için gereken kritik noktalara kaydırılabilir (Marx, 1986: 543-545-546-547). Bu anlamda, yedek işgücü emek arzının ve talebinin kapitalist sistemin çıkarları tarafından biçimlendirilmesi sonucu ortaya çıkar ve kapitalizmin işgücünü baskı altında tutma araçlarından birini oluşturur. Bu yolla sistem işçilere her an işlerini kaybedecekleri korkusunu yaşatarak ücret maliyetlerinde azalmaya gidebilmektedir (Omay, 2011:139).

Braverman (2008: 352-356)'e göre, yedek işgücü ordusu birikim sürecinin kendisi tarafından üretilip emilir. Kadınlar da yedek işgücününün bir ögesini oluştururlar. Buna göre, kadınlar kapitalist rekabet çerçevesinde işverenler tarafından düşük ücretlerle istihdam edilmekte ve erkek işçilerin yerine ikame edilebilen bir işgücünü oluşturmaktadırlar. Beechey ise kadınların sermayenin gözünde yedek işgücü ordusunun kaynaklarından biri olarak görülmesini emek gücünün yeniden üretim maliyetini oluşturan ücretlerden ziyade temel bir gelire bağlı olan bir emek kategorisini oluşturmalarına bağlar. Özellikle evli kadınlar aile içi rollerine uygun olarak ne ücrete bağımlıdırlar ne de refah devleti uygulamalarının temel öznesidirler. İşsizlik istatistiklerinde evli kadınlar temsil edilmez. Bütün bu etmenler emek güçlerinin değerinin altında ücretlendirilebilmelerine imkan tanır ve üretimdeki değişken koşullara uygun olarak sermaye için esnek bir çalışan nüfusu oluşturmalarına neden olur. Esnek üretim sistemi ile birlikte kadınların dönüşümlü ve yarım zamanlı işlerde istihdam edilmeleri hem domestik sorumluluklarını yerine getirebilmelerine hem de ücretli emeğe dahil olmalarına imkan tanımıştır (Beechey, 1977: 57-59).

German'a göre, yedek işgücü argümanı, erkek ve kadın işçilerin birlikte sisteme karşı mücadele etmelerine karşıt bir tezi ifade etmektedir. Kadınlar erkeklerden daha az ücret alıyor olsa bile 20. yy.'a bakıldığında kadın istihdamının arttığı görülmektedir ve erkekler bu yüzyıldaki ekonomik krizlerden kadınlara

oranla daha fazla etkilenmişlerdir. İşverenlerin amacı sadece daha ucuz işgücü aramaktır. Bu anlamda, kadınlar emek piyasasında ikincil bir rolde bulunmamaktadırlar (German, 2006: 119-120).

20.yy.'daki üretim sistemlerine bakıldığında, kadınların, yoğun birikim, kitlesel üretim, kısaltılmış çalışma saatleri, görel olarak yüksek ücretler, sosyal yaşamın metalaşması ile karakterize edilen Fordist dönemde, hem üretici hem de tüketici roller edindikleri görülmektedir. Refah devleti anlayışı ile birlikte kadınlar bir yandan ücretli emeğe katılırken diğer yandan da kadınların aile içi sorumluluklarını yatıştıracak hizmetler sunulmuştur. Kadınların Fordizm ile olan ilişkisine bakıldığında rollerinin çekirdek aile etrafında belirlendiği ve üretim sisteminin ihtiyaç duyduğu durumlarda bir yedek emek arzını oluşturdukları görülmektedir (Mcdowell, 1991: 400:401-402).

Post-Fordist dönemde ise, esnek üretim ve çalışma sistemlerinin yaygınlaşması ile birlikte çalışma sistemlerinde ve üretim coğrafyalarında değişimler meydana gelmiştir. Esnek üretim sistemi ile birlikte çalışma ve üretimin esnekleşmesi beraberinde emek piyasalarında kısa süreli çalışma, enformelleşme ve güvencesizleşme sürecini getirmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar, göçmenler gibi toplumdaki dezavantajlı gruplar bu süreçten yoğun bir biçimde etkilenmişlerdir. Kadınlar küresel, post-Fordist üretim biçiminde yedek bir işgücü oluşturmaktan ziyade üretim biçiminin asli bir unsuru haline gelmişlerdir. Post-Fordist dönemde kadın emeğinin önemi esnek üretim sistemi ve emeğin feminizasyonu bölümünde tartışılacaktır.

Üretim Sürecinde Ataerkil Hegemonya

Her toplumsal üretim aynı zamanda bir yeniden üretim sürecini içerir. Althusser (2006), yeniden üretim sürecinin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlar etrafında şekillendiğini belirtir. Buna göre, aile, okul, dini kurumlar, sendika, siyasal partiler, hukuk vb. kurumlar yeniden üretimin ideolojik aygıtlarını oluştururlar.

Üretim sürecinin niteliği işçi sınıfı mücadelesini biçimlendirir. Üretim politikası, Burawoy(1985:7-8)'e göre, iki boyutu içerir: İş örgütlenmesinin kendisi politik ve ideolojik etkilere sahiptir. Kadınlar ve erkekler meta üretirken aynı zamanda belirli sosyal ilişkiler de üretirler. İkinci olarak, üretim süreci, üretim ilişkilerini düzenleyen politik ve ideolojik aygıtlara sahiptir, dolayısıyla, hem objektif hem de subjektif özellikler taşır. Bu anlamda, kapitalist üretim süreci işçilere sadece dışsal olarak uygulanan bir baskı ve hegemonya sürecini ifade etmez aynı zamanda işçilerin kendilerinin de katıldığı bir tahakküm ve özneleşme sürecini de içerir. Bu süreçte işçiler, kendi tabiiyetlerine ilişkin stratejiler oluşturabilir, kendi sömürülerine ortaklık edebilirler. Sonuç olarak, kapitalizm iş için gereken işbirliğini ve egemenliği üretirken aynı zamanda bu üretim ilişkilerine yönelik rıza da üretmektedir. Üretim sistemine rızanın oluşturulması, sistemin devamlılığı için yaşamsal bir öneme sahiptir zira hiçbir toplumsal sistem sadece baskı yoluyla sürdürülemez. Emek sürecine rızanın sağlanması hem piyasanın “ekonomik kırbacına” dayanan despotik

düzenlenmesiyle hem de atölye içi üretim biçiminin hegemonik düzenlenmesiyle bir arada işler.

Hegemonya, Gramsci (1971)'nin Amerikanizm ve Fordizmi ele aldığı, kapitalizmin daha büyük çapta, tarihsel, sosyo-kültürel yapılarla iç içe geçmesini ifade ederken kullandığı bir kavramdır. Gramsci, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni kapitalizmin ekonomik olduğu kadar politik ve kültürel bir boyut da taşıdığını ileri sürer. Bu kültürel boyut ise üretim sisteminin ihtiyaçlarını karşılayacak standart bireyler yaratma üzerine şekillendirilir (Antonio ve Bonanno, 2000: 34-35). Hegemonya kavramı, toplumsal yapıda egemen pozisyonda olan grubun ideoloji yoluyla yerini sağlamlaştırdığı kültürel bir dinamige işaret eder. Bu durum ataerkil yapının meşruiyeti üzerinde de kullanılır ve erkeklerin öncü pozisyonda olup kadınların ikincil konumlarda olmalarını garantiye alan bir cinsiyet pratiğidir (Connell, 2005: 77).

İdeoloji, neyin normal, doğal ve arzulanır olduğuna ilişkin egemen düşünceleri içerir ve iktidara sahip olanların çıkarlarıyla yakından ilişkilidir. Bu yüzden ideolojiler hem ekonomik yaşamda üretim sistemlerinin örgütlenme biçimleriyle hem de erkek egemen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin işleyişiyle iç içe geçmiş durumdadır. Aile ideolojisi kadınların toplumdaki yerinin ev yaşamı olduğunu ileri sürerek kadınların kamusal örgütler yerine kendi ailelerine ve akrabalık gruplarına bağlılıklarını teşvik eder ve diğer kadınlarla ortak çıkarlarının farkına varmalarını zorlaştırır (Ramazanoğlu, 1998:197-198-199). Ataerkil cinsiyet ideolojisi ve eklentileri her iki cinsiyetin temel ataerkil tutuma göre toplumsallaştırılması yoluyla gönüllü destek kazanır. Ataerkil ideolojinin temeli egemen grubun gereksinmelerine ve değer ölçülerine dayanır ve bu grubun kendinde var olduğunu kabul ettiği yetenekler, egemen oldukları kişilerde ise egemen olanların çıkarlarını koruyan nitelikler kanalıyla yürütülür. Bu yetenekler erkeklerde saldırganlık, zeka, güç ve etkinlik, kadınlarda ise edilgenlik, bilgisizlik, güçsüzlük ve "ıffet"tir (Millet, 2011: 49). Ataerkil ideolojinin gücü erkeklerin tam da baskı yaptıkları kadınların aşık rızasını temin etmelerinde görülebilir. Bunun uygulaması aile, kilise gibi kadınların erkeklere olan tabiyetlerini haklı gösteren ve pekiştiren kurumlar aracılığıyla yapılır ve bu çoğu kadının erkeklerden aşağı oldukları hissini içselleştirmeleriyle sonuçlanır (Tong ve Botts, 2021: 71).

Ataerkil ideolojinin kadınları ikincilleştiren pratiği nedeniyle emek piyasasında kadınlar esnek üretim sisteminin gereksindiği kısa süreli sözleşmelere dayalı geçici işlere girmeye erkeklere kıyasla daha gönüllüdürler zira endüstriyel istihdam kendilerine biçtikleri öncelikli toplumsal rolü kapsamaz. Kadınlar için öncelikli toplumsal rollerini ev içi sorumlulukları oluşturur (McDowell, 1991: 405).

Üretim sürecinde ataerkil hegemonyanın oluşturulması, özellikle ihracata dayalı sektörlerde "ideal işçi" kavramı üzerinden yürütülmektedir. Salzinger (1997), bu sektörlerde toplumsal cinsiyetin işyerlerinde söylemsel düzeyde ve çeşitli pratiklerle yeniden üretildiğini belirtir. Yerel ataerkil ideolojinin fabrika içerisinde emek kontrol aracı olarak kullanılması "ideal kadın işçi" kavramı ekseninde

doğrudan kadınlık ve erkeklik rollerine dayalı öznellikler üretilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda kadın ve erkek işçilerin belirli imajlar ekseninde maskülenlikleri ve feminenlikleri tanımlanmaktadır ve ideal işçi imajı (export worker) “erkekler kadar kolay sıkılmayan”, disiplinli, genç kadın çalışanlar üzerine temellenmektedir. İhracata dayalı sektörlerde söylemsel olarak kullanılan “ince-narin eller” (nimble fingers) metaforu üretimin ucuzlaştırılması ve cinsiyete dayalı hale getirilmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla işyerinde toplumsal cinsiyet kalıpları emek kontrolünün asli bir ögesini oluşturur (Salzinger, 2000: 68).

Fabrika içi ataerkil hegemonya sadece yönetim tarafından kadın işçilere dayatılan bir kontrol süreci olmayıp, kültürde ve toplumda yerini bulan bir ideoloji pratiğinden beslenir. Bu anlamda, kadınların emek değerlerinin erkeklerinkinden düşük olduğu, kadının aldığı ücretin ailenin temel geçim kaynağı olarak görülmediği bir süreci ifade eder. Bu yolla, kadınların güvencesiz, enformel ve ucuzlaştırılmış emeğine yapılan ataerkil hegemonik vurgular etrafında işçilerin güvencesizliğe, kısa süreli çalışmaya dayanan üretim sürecine rıza göstermesi sağlanır.

Esnek Üretim Sistemi ve Emeğin Feminizasyonu

19. yy'ın sonları ve 20. yy.'ın başları Taylorist bilimsel yönetim anlayışının üretimin ve çalışanların örgütlenmesinde aktif olarak kullanıldığı bir dönemi ifade eder. Bu dönem, sistematik bilginin otomasyonla birleştirildiği, inisiyatifin işçilerin elinden alınıp makinelere transfer edildiği bir çalışma anlayışını temsil eder. Taylorizm, emek üretkenliğini ve mekanizasyonunu arttırmakla birlikte 1930'larda aşırı üretim krizini doğurmuş ve Fordizmi ortaya çıkaran yeni üretim düzenlemelerinin geliştirilmesine neden olmuştur (Lipietz, 1987: 35-36). Taylorizmin katı hiyerarşik ilişkilere ve emek sürecinde vasıfsızlaşmaya neden olan yönetim anlayışı yerini dayanıklı tüketim mallarının kitlesel üretimine dayanan, ulusal ekonomi, kolektif pazarlık ve refah devleti anlayışlarına yaslanan Fordizme bırakmıştır (Jessop, 1996: 167-169).

Fordizmde kitle üretimi için kitle tüketimi, emek gücünün yeniden üretimi için yeni bir sistem, emeğin denetiminde ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, rasyonelleştirilmiş, modernist, popülist, yeni tür bir demokratik toplum gerektiğini görülmüştür ve üretim politikası bu etkenler çerçevesinde biçimlendirilmiştir (Harvey, 1997: 148). Ek olarak, bu dönemde, işçi hareketlerinin ve demokratikleşme yönünde taleplerin artması kapitalizmin insanileştirilmesinin, toplumsal ve ekonomik reformların yapılmasının önünü açmıştır (Hall ve Jacques, 1995: 31).

Fordizm korunmuş bir ulusal pazar sistemiyle bağlantılıdır. Bu yolla üreticilerin maliyetleri karşılanmış ve rekabet ortamı sağlanmıştır. Taleplerdeki ani düşüşler karşısında üreticilerin korunması için işletme kredileri, Keynesçi talep ve para ayarlamaları, yeni ücret ve refah sistemleri geliştirilmiştir. Fordist üretim biçimi bir işçi kitlesi yaratmış, seri üretim çalışma hayatında işçi için gereken niteliği

ortadan kaldırmış, görevleri bir dizi tekrarlanan hareketler biçiminde parçalamış, kafa ve kol emeği arasında katı bir bölünme yaratmıştır. Bu da, işyeri direnişleri ve grevlere neden olmuştur. Üreticiler sonuç olarak, toplum içerisinde ayrımcılıkla karşılaşan gruplardan, kırsal alanlardan ve ülke dışı az gelişmiş bölgelerden yeni emek kaynakları aramaya girişmiştir (Murray, 1995: 48-49).

Sendikalar ve işverenler arasındaki üretkenlik ve ücret mücadelesinin hız kazanmasıyla birlikte ekonomik düzenlemeler toplumsal düzenlemeler ile iç içe geçmiş, ulusal sağlık hizmetleri kurulmuş ve kamusal eğitim yaygınlaştırılmıştır. Buna ek olarak, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler tutucu ve tartışmalı bir cinsel düzenlemeye konu olmuştur. Savaş sırasında kadınlar fabrikalarda istihdam edilmişlerdir ancak emek ve sermaye arasındaki ataerkil düzenleme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar işlerlik kazanmış, kadınlar emek piyasasından dışlanmış ve ilerleyen yıllarda yeni ve katı bir cinsiyete dayalı işbölümü ekseninde piyasaya yeniden girmişlerdir. Bu işbölümü çerçevesinde erkeklerin yaşamları büyük ölçüde değişmeden kalırken kadınların yaşamları eskisinden daha fazla ücretli ve ücretsiz emek arasında bölünmüştür. Kadınlar savaş sonrasında tüketimin odağı haline gelmişler, “anne” olarak rolleri, çocuk yetiştirme konusundaki yeni teoriler çerçevesinde, göklere çıkarılmıştır (Hall ve Jacques, 1995: 32-33).

Fordizmin stok birikimine yol açması, petrol krizi, örgütlü işçi mücadelesi, müşteri taleplerindeki değişimler, enformasyon teknolojisinin gelişimi vb. değişimler esnek üretim ve çalışma sistemine dayanan post-Fordist uygulamaların emek piyasasında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda üretimin ihtiyaçlarına göre çalışanların sayısal, işlevsel ve zamansal olarak esnek olmasına dayanan bir emek rejimi ortaya çıkmıştır. Bu emek rejimine Taylorist ve Fordist çalışma ilişkilerinin aksine çalışanlara “özgürlük” tanındığı, kendilerini gerçekleştirmelerine imkan versildiği, çalışma saatlerinin ve günlerinin esnekleşmesinin çalışanları katı firma içi ilişkilerden kurtardığı yönünde söylemler eşlik etmiştir.

Post-fordizm, piyasanın ihtiyaçlarına ve teknolojik gelişmelere bir yanıt olarak, müşterinin taleplerine bağlı olan farklılaşmış ürünlerin üretilmesine imkan veren esnek birimleri içerir. Bu da, hem küçük hem de büyük firmalar için üretim örgütlenmesinin parçalı ve merkezsiz olduğu bir yapı ortaya çıkarır. Böylece, görevler ve sorumluluklar birbirlerine yakın biçimde bağlı olan birimlere bölünür ve değişen pazar ihtiyaçlarına bağlı olarak daha verimli üretim yapılması öngörülür. Fordizmin standart ürünleri yerini post-Fordizmde siparişe dayalı ürünlerine bırakırken teknolojik gelişmeler üretimi daha ucuz hale getirmiştir. Ek olarak, post-Fordist üretim biçimi, piyasanın isteklerine uygun olarak yeni şeyler öğrenmeye ve farklı meslekler arasında hareketliliğe uyum sağlayabilecek nitelikli çalışanlar üzerine kuruludur (Arestis ve Paliginis, 2001: 216). Bununla birlikte böyle bir çalışma sistemi kısa süreli, geçici ve güvencesiz işlerin yaygınlaştığı bir emek piyasasını ortaya çıkarmıştır.

Her yeni üretim rejimi kendisinden önce gelen rejim ile organik bağlara sahiptir. Bu anlamda, Fordizmin emek-yoğun üretim biçimi, post-Fordizmin

mekânsal esneklik anlayışı ile birleşerek, üretimin merkez ülkelerden işgücünün ucuz, sosyal güvenlik düzenlemelerinin ve sendikalaşmanın sınırlı olduğu çevre ülkelere kaymasına neden olmuştur.

Harvey (1997: 177), esnek üretime geçişe damgasını vuran olgulardan birinin kadınların işgücü piyasalarında ve emek süreçlerindeki rolündeki artışla temellenen bir devrim olduğunu ancak bu devrimin ilerici bir devrim olmaktan uzak olduğunu belirtir. İşgücü piyasalarının yeni yapısı kadınların emek gücünü yarım zamanlı çalışma temelinde sömürmeyi çok daha kolay hale getirmekte ve böylece daha yüksek ücret alan ve işten daha güç çıkartılan çekirdek erkek işçilerin yerine daha düşük ücret alan kadın emeğinin geçirilmesini teşvik etmektedir. Buna ek olarak, taşeron, ev içi ve aile türü çalışma sistemleri, patriyarkal uygulamaların ve eve iş almanın yeniden yükselmesine izin vermektedir. Bu yeniden canlanmaya paralel olarak, çokuluslu sermayenin Fordist kitle üretimi sistemlerini ülke dışına taşıma konusunda artan kapasitesi, çevre ülkelerde son derece zayıf konumda bulunan kadın işçilerin emek gücünün, düşük ücretler ve güvencesiz çalışma koşullarında sömürülmesini olanaklı kılmaktadır.

Standing (2014: 110-111), kadınların iş piyasasında giderek daha fazla rol almasının prekarya sınıfının büyümesiyle aynı döneme denk geldiğini ileri sürer. Güvencesiz işlerin büyük kısmında, sözleşmeye dayalı hatta sözleşme olmaksızın faaliyet gösterilen iş kollarında genel olarak kadınlar çalışmaktadır. Küresel düzeyde emek piyasasının kadınlaşması olgusuna ek olarak kadınların ev içi sorumlulukları da devam etmektedir ve bu çalışma biçimi halen iş bile sayılmamaktadır.

Emek piyasasının esnekleşmesi sayısal, işlevsel, mekânsal ve zamansal esneklik politikaları gibi yeni çalışma biçimlerinin emek sürecine dahil edilmesi ile sağlanmıştır. Mcdowell'a göre, uzmanlaşmış malların üretimine, üretimin gerektirdiği farklı niteliklerin edinilmesine ve firma içerisinde farklı birimlerde çalışacak işçilerin niteliğine vurgu yapan esnek uzmanlaşma yaklaşımı nitelikli emeğin yeniden yapılandırılmasında cinsiyet ayrımının oynadığı rolü göz ardı etmektedir. Nitelik toplumsal olarak inşa edilmiş ve cinsiyetlendirilmiş bir olgudur ve post-Fordist dönemde yükselen teknolojik değişimlerin kadınlar için özgürleştirici olanaklar sunduğu şüphelidir. İşin kendisi cinsiyete dayalıdır ve maskülen ya da feminen olarak oluşturulmuştur. İşin niteliği, kadınların ikincilliği ve varsayılan doğal tutumları göz önüne alınarak sürekli yeniden kurulmaktadır (Mcdowell, 1991: 404). Esnek üretim sisteminin cinsiyete dayalı yapısı hem küresel üretim zincirlerinin çevre ülkelerdeki fason örgütlenme sistemlerinde hem de örgütsel düzeydeki mikro etkileşimlerde etkide bulunan bir olguyu ifade etmektedir.

Post-Fordist dönemde, üretimin mekânsal parçalanması imalatın feminizasyonunu beraberinde getiren bir süreçtir (Bair, 2010: 205). Feminizasyon, kadınların gerçekleştirdiği esnek işlerin sayısının artmasının yanı sıra erkeklerin de yıllardan beri kadınların yapageldiği güvencesiz ve düşük ücretli işleri yapmasının önünün açıldığı ikili bir anlama sahiptir (Standing, 2014:108-109).

Uluslararası ekonomik sistem sadece kadınlar üzerinden işlemez, aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki belirli ilişki biçimlerine de bağlıdır (Bedford ve Rai, 2010:1). Üretim feminizasyonu “kadınlık” kavramının kendisinin oluşturulmasına ve anlamına odaklanmaktadır. “Uysal ve becerikli kadın işçi” imgesi ihracat yönelimli sektörlerde hem beklenen hem de tercih edilen bir olguyu ifade etmektedir. Söylemsel bir süreç olarak feminizasyon hem kadın hem de erkek bedenleri üzerinden işler, bir emek havuzu oluşturmada işlevsel bir rol üstlenir ve sömürülecek öznelerin yaratılmasına hizmet eder. Küresel üretim hattında çalışmanın türü, düzensiz ve düşük ücretlendirmeye dayanan çalışma biçimi ve tercih edilen işçi profili gibi etmenlere bakıldığında yerel cinsiyet rejimleri ile ilişkili olarak ortaya çıktıkları görülmektedir (Bair, 2010: 203-204-205).

20. yy.’ın son çeyreğinde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik yapılanma ve büyüme büyük oranda kadınların çalışanlar olarak marjinalleştiği bir döneme işaret etmektedir (Deshpande ve Deshpande, 1992:2248). Kadın emeğinin marjinalleşmesi erkek çalışanlardan daha düşük ücretli ve statülü işlerde çalışmaları, enformelleşme ve niteliksizleşmeyi içeren bir emek sürecini ifade etmektedir.

Bu süreç ulusal ekonomilerin uluslararası piyasayla rekabet amacıyla ekonomiyi neoliberal ilkeler çerçevesinde yeniden yapılandırdıkları bir deregülasyon dönemine denk gelmektedir. İhracat yönelimli büyüme ve emek piyasasındaki “katılıkları” esnetilmesine yönelik stratejiler firmaların geçici ve gözden çıkarılabilir çalışanlar istihdam etme pratikleri çalışma ilişkilerinin yapısını değiştirmiştir. Bu anlamda ihracat yönelimli ekonomik büyüme politikaları ekseninde düşük ücretlendirmeye dayanan güvencesiz çalışma biçimleri artış göstermiştir ve gelişmekte olan ülkelerde liberalizasyon süreci kadın emeğine olan talebi artırmıştır (Deshpande ve Deshpande, 1992:2248).

1970’lerden sonra emek-yoğun üretimin düşük ücretler nedeniyle gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasıyla birlikte kadınlar ekonomik gelişme planlarına dahil edilmişlerdir. Mies (2014), bu küresel işbölümüne Üçüncü Dünya Ülkelerindeki kadınların “ev kadınları” olarak dahil olduğunu belirtir ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler için üretilen tüketim mallarının üretildiği alanlar haline geldiğini söyler. Mies’a göre, kadınların kapitalist sermaye birikimi için uygun bir emek gücü oluşturmaları evrensel olarak “işçi” olmaktan ziyade “ev kadını” olarak tanımlanmalarından kaynaklanmaktadır. Kadınlar ister meta üretimine yönelik işlerde çalışsın ister kullanım değeri üretsin yaptıkları işler, emeğini satan “özgür işçiler” olarak değerlendirilmemekte, sadece “gelir getirici aktivite” olarak görülmektedir. Bu durum kadın emeğini belirsizleştirmekte ve emeğinin bedelinin erkeğinkine kıyasla daha ucuz olması sonucunu doğurmaktadır. Ev kadınlığı ideolojisi sadece ücret düşüklüğüne neden olmamakta aynı zamanda kadınlar üzerinde ideolojik ve politik bir kontrol sağlanmasına da neden olmaktadır. Ev kadınları atomize ve izoledir, evrenlerini aile oluşturur. Bu durum sendikal temsiliyette de kendisini gösterir. Bu ideoloji formel ya da informal sektörlerde kadınların yaptıkları bütün işin “ek iş” olarak, gelirlerinin ise “ek gelir” olarak

görülmesine neden olmaktadır. Bunun ekonomik mantığını emek maliyetlerinde azalma ve uluslararası sermayenin kadın emeğine olan ilgisi oluşturur (Mies, 2014:116-118-119). Özellikle ihracata dayalı sektörlerde genç kadın işçiler doğal olarak kabul edilen –el mahareti gibi- yetenekleri ile tercih edilen bir emek gücünü temsil etmektedirler. Meksika, Endonezya gibi gelişmekte olan ülkelerde, küresel piyasaya eklenmiş fabrikalarda, kadın-yoğun ve ücretlerin düşük seviyelerde olduğu, buna karşın erkek işçilerin genellikle yönetim ve denetim kademelerinde çalıştıkları benzer örgüt modelleri kullanılmaktadır. Patriyarkal normların kadın emeğini sadece ucuz olarak tanımlamayan aynı zamanda toplumsal ve ekonomik olarak da değersiz kabul eden hegemonyası küresel sermaye birikim rejimi için yaşamsal öneme sahip olan cinsiyete dayalı bir emek gücünü ortaya çıkarır (Mills, 2003: 43). Kadınların emek piyasasına girişi genel olarak yedek işgücü tezleri etrafında açıklanmıştır ancak günümüzde kadın emeğinin post-Fordist üretim biçiminin dayandığı asli emek güçlerinden birini oluşturdukları görülmektedir.

Üretim politikası kendi içerisinde hem despotik hem de hegemonik özellikler taşımaktadır. Üretim sürecinin despotik yönü işçinin hayatını sürdürebilmesi için emek gücünü satma zorunluluğundan kaynaklanan ve ekonomik yapının baskıcı özellikleri tarafından biçimlendirilen kısmını oluştururken hegemonik yön işçinin çalışma koşullarına rızasının sağlanmasını hedefleyen ideolojik mekanizmaların devreye sokulması oluşturur. Ataerkil hegemonik rejimin işgücünün disiplininde ve kontrolünde kullanılması kimi zaman işverenin kendisini paternal özellikler ekseninde lanse ettiği kimi zaman ise kadın emeğinin kadın bedeni ve ev içi rolleri vasıtasıyla söylemsel olarak ucuzlatıldığı, kadınların işe ilişkin niteliklerinin “doğallaştırma” yolu ile yetenek düzeyine indirildiği bir süreci ifade eder.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın alan çalışması *Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan* 01/10/2018 tarih ve 014 karar sayılı etik kurul onayının alınmasından sonra 2018 Ekim ve 2019 Ocak tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Mersin’de çalışan kadın konfeksiyon işçileri oluşturmaktadır. Örneklem ise Mersin Serbest Bölge’de ve kent içi küçük atölyelerde çalışmış ve çalışan 23 kadın işçiyi kapsamaktadır. Kadınların kendi bakış açıları ekseninde aile içi ilişkileri, çalışma koşulları, cinsiyetlere ve çalışmaya ilişkin görüşleri araştırmada ele alındığından araştırmanın verileri nitel araştırma tekniği ile toplanmıştır. Buna ek olarak Mersin konfeksiyon sektörünün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla piyasada bulunan diğer aktörler de örnekleme dahil edilmiş ve bu çerçevede 6 işveren, 1 sendika temsilcisi ve 1 işveren temsilcisi ile de görüşülerek toplamda 31 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşülen işverenler ve işveren temsilcisi erkeklerden oluşurken, sendika temsilcisi de dahil olmak üzere görüşülen diğer görüşmecilerin hepsi kadındır.

Mersin konfeksiyon sektörünün evren olarak seçilmesinin nedenleri hem bir Serbest Bölge'ye ve limana sahip olması dolayısıyla küresel üretimin bir parçası olması hem de konfeksiyona dayalı üretimin yerel emek piyasasında önemli bir istihdam olanağı sağlamasıdır. Mersin, liman, kara yolu, tren yolu gibi ulaşım imkanlarına sahip olmasından ve yurt içi ve yurtdışından sürekli göç alan bir bölge olmasından dolayı hem ulusal hem uluslararası piyasalar için yoğun bir işgücü potansiyeli taşımaktadır. Mersin'de konfeksiyon ihracatına yönelik üretim büyük oranda serbest bölgeden yürütülmektedir. Serbest bölgede bulunan 426 firmanın 75'ini tekstil alanında faaliyet gösteren firmalar oluşturmaktadır ve alan çalışmasının gerçekleştirildiği 2018 yılı itibariyle 2.962.000.000 Dolar dış ticaret hacmine sahiptir (Mesbaş, 2019a; 2019b). Bu özelliği ile Türkiye'deki serbest bölgeler arasında üçüncü sırada gelmektedir (MTSO, 2018: 4). Buna ek olarak, Mersin Giyim Eşya İmalat ve Satıcıları Esnaf Odası'ndan alınan bilgilere göre kent içerisinde çeşitli semtlerde 73 farklı atölye bulunmaktadır.

Mersin'de konfeksiyon üretimi ağırlıklı olarak serbest bölgede ve mahalle içi küçük atölyelerde gerçekleştirilmektedir. Serbest bölgede gerçekleştirilen üretim büyük oranda uluslararası giyim firmalarının fason üretimi şeklinde gerçekleştirilirken küçük atölyelerde genelde ulusal piyasaya dönük eşofman altı ağırlıkta olmak üzere spor giyim üretimi yapılmaktadır. Serbest bölgede çalışanlar genel olarak kayıtlı iken küçük atölyelerde büyük oranda kayıt dışı ve Suriyeli göçmen emeğine dayanan üretim yapılmaktadır. Mersin Giyim Eşya İmalat ve Satıcıları Esnaf Odası'ndan alınan bilgilere göre mahalle içi küçük atölyelerde çalışan kişi sayısı 40 000-50 000 arasında değişirken serbest bölgede 2019 yılında 10 008 kişi çalıştığı belirtilmektedir (MESBAŞ, 2019b). Esnek çalışma ilişkileri konfeksiyon sektöründe yaygın olduğundan çalışan sayıları üretimin taleplerine göre sürekli değişmektedir.

Araştırmanın alan çalışmasında, Mersin Serbest Bölge'de halen çalışmakta olan 18 kadın işçi, küçük atölyelerde çalışan ya da yakın zamanda çalışmış olan 5 kadın işçi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Serbest bölge dışında kalan küçük atölyelerin dağınıklığı, kaçak işçilik, göçmen işçilik ve çocuk işçi çalıştırmanın yaygın olması nedeniyle buralarda çalışan kişiler araştırmaya katılmakta gönülsüzlük göstermiştir. Bu nedenle bu alandaki veriler sınırlı kalmıştır. Alan çalışmasında görüşülen 23 kadın işçinin sosyo-demografik profili Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Kadın işçilerin sosyo-demografik profili

| Kadın işçiler | Sayı |
|------------------------------|-------------|
| Yaş | |
| 14-18 | 1 |
| 19-24 | 5 |
| 25-29 | 3 |
| 30-39 | 9 |
| 40+ | 5 |
| Medeni Durum | |
| Evli | 11 |
| Boşanmış | 5 |
| Bekâr | 7 |
| Eğitim | |
| Okula gitmemiş | 2 |
| İlkokul | 6 |
| Ortaokul | 5 |
| Lise | 5 |
| Üniversite | 3 |
| Eksik veri | 2 |
| İşyerindeki görevleri | |
| Makineci | 12 |
| Kalite kontrol | 3 |
| Ortacı | 3 |
| Paketleme | 1 |
| Etiketleme | 1 |
| İşleme | 1 |
| İplik Temizleme | 1 |
| Alarm Takma | 1 |

Alan çalışmasında görüşülen kadın işçilerin 11'i Mersin de doğduklarını belirtirken, belirtilen diğer iller Sivas, Kahramanmaraş, Adana, Adıyaman, Şırnak, Zonguldak, Bingöl, Şanlıurfa, Mardin ve Halep'tir. Görüşmecilerin yaş aralıkları 14-56 arasında değişmektedir. Görüşülen en genç görüşmeci 14 yaşında küçük atölyede çalışan Suriyeli bir göçmendir. Görüşmecilerin eğitim durumları hiç okula gitmeyenler ve üniversite mezunları arasında değişmektedir. Görüşmecilerin işyerindeki görev dağılımlarının farklılaşması örgüt içi hiyerarşik yapının anlaşılması için büyük öneme sahiptir. Konfeksiyon üretim sürecinde en alt basamağı ortacılar

ya da “ayakçılar” oluşturmaktadır. Bu kişilerin görevleri genel olarak birimler arasında işlerin transferini sağlamak olarak belirtilmektedir. Makineciler, dikim işlerinden mesul olan, etiketçi, kumaşlara etiketleme yapan, paketçi ürünleri paketeleyen, kalite kontrol elemanı kumaşın ve ürünün kalitesini kontrol eden, alarm takma elemanı mağazalarda çalınmaması için ürüne takılan alarmlarla ilgilenen, işlemeci özel üretim kumaşların üzerine işlemelerini yapan, iplik temizleme elemanı ise dikimi tamamlanmış ürünlerin iplik fazlalıklarını temizlemekle görevli kişileri ifade etmektedir.

Görüşülen 6 işverenin sosyo-demografik yapısına bakıldığında ise yaşlarının 24-64 arasında değiştiği görülmektedir. İşverenlerin 3’ü Mersin Serbest Bölge’de üretim yapmaktayken diğer 3 işveren semt içi küçük atölyelerde üretim yapmaktadırlar. İşverenlerin 3’ü ilkokul mezunu, geri kalanı ise ortaokul, lise ve üniversite mezunudur. İşveren görüşmecilerin hepsi Mersin’e sonradan yerleşmişlerdir. Serbest bölgede bulunan işverenler daha önceden Almanya, Hollanda gibi ülkelerde konfeksiyona dayalı üretim yaptıklarını, Mersin’in işgücü bolluğu sağlaması, ikliminin dört mevsim çalışmaya uygun olması ve çalıştıkları uluslararası firmaların taleplerinin bu yönde olması nedeniyle üretim yapmak için Mersin’i seçtiklerini belirtmişlerdir. Küçük atölye sahibi işverenlerden sadece 1’i yurtdışından gelmiş Suriyeli bir göçmandır. İşverenlerin hepsinin konfeksiyonda çalışma deneyimi vardır. Özellikle yurtdışından gelmiş olan serbest bölge işverenlerinin yurtdışındaki göçmen işçilik deneyimlerini şimdiki işlerine aktardıkları görülmüştür. İşverenlerin atölyelerinde çalışan işçi sayıları en düşük 6 en yüksek ise 1000 olarak belirtilmiştir ve atölyelerde büyük oranda fason üretim yapılmaktadır.

Araştırmada rastlantısal olmayan örnekleme biçimlerinden kartopu tekniği ile veriler toplanmıştır. İşveren ve kadın işçi görüşmecilere yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan iki ayrı form uygulanmış, görüşmeler görüşmecilerin rızası alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Analizler ise araştırmacı tarafından tematik analiz yöntemi ile yapılmıştır. Araştırma içerisinde ortaya çıkan temalar alan çalışması sürecinde ortaya çıkan bulgular üzerinden oluşturulmuştur.

Araştırmanın Bulguları

Konfeksiyon üretimi talebe bağlı olarak değişen, emek-yoğun ve feminize bir iş alanını ifade etmektedir. Görüşmecilerin çalışma ve işyeri koşullarına bakıldığında araştırmanın yapıldığı örneklemede konfeksiyonun büyük oranda “kadın işi” olarak görülmesine rağmen atölyelerde çalışan kadın ve erkek sayılarının birbirlerine çok yakın olduğu gözlemlenmiştir. Görüşülen 23 kadın işçinin 3’ü hariç hepsinin Mersin Serbest Bölge’de çalışma deneyimi vardır. Görüşmeciler toplamda sekiz farklı fabrikada çalışmaktadırlar, bu durum atölyeler arası çalışma tecrübelerinin ortaklaştığı noktaların tespitinin daha iyi yapılmasına imkan tanımıştır.

Alan çalışmasında kadın işçilerle yapılan görüşmelerde atölye içi çalışan sayılarının Serbest Bölgede 120-300 arasında, küçük atölyelerde ise 6-25 arasında

değiştirdiği belirtilmiştir. Atölyelerde kadın ve erkek işçiler bir arada çalışmaktadır ve yapılan gözlemlerde mekânsal ayrımın dikiş, kalite, ütü gibi üretimin bölümlerine göre değiştiği görülmüştür. Bu mekanlar duvar ya da küçük bariyerlerle birbirinden ayrılmakta ve eşit statüdeki işçiler bir arada çalışmaktadır. Ustabaşı, personel şefi gibi daha üst kademedeki işçiler de üretim hattında diğer işçilerle birlikte. Yönetim kademesi, muhasebe, sekreterlik gibi bölümler üretim hattından yüksekte camlı bir bölme ile panoptik bir mantıkla konuşlanmaktadır. Atölye içerisinde sürekli florasan ışıklar yanmakta ve müzik çalmakta, molalar işçilere bir zil sesi aracılığıyla duyurulmaktadır.

İş sırasında makinecilerin ayağa kalkmaları, iplik temizleme, ütü gibi departmanlarda çalışanların ise oturması yasaktır. Tüm işçiler içinse üretim sırasında konuşmak ve cep telefonu kullanmak yasaktır. Tuvalet izinleri seri üretimin aksamaması için belirli bir düzene tabidir. Buna göre, günlük verilen üç mola arasında işçiler en fazla bir defa birer kişi olmak üzere tuvalete gidebilmektedir. Atölye içerisinde her yerde kameralar bulunmakta, işçilerin işe giriş-çıkışlarında parmak izi tanıma sistemi kullanılmaktadır. Küçük atölyelerde böyle düzenlemeler gözlenmemiştir. Atölye içi denetim teknolojik denetime ek olarak dikey ve yatay çeşitli denetim ve gözetim pratiklerine göre yapılmaktadır. Dikey denetim büyük oranda erkeklerden oluşan (görüşmecilerden sadece birinin ustabaşısı kadındır) ustabaşı ve personel şefleri tarafından gerçekleştirilirken, yatay denetim eşit statüdeki işçiler arasında yapılmaktadır. Yatay denetim ustabaşı ya da personel şeflerinin akrabaları ya da eşleri tarafından yapılmaktadır. Ek olarak, ustabaşı, personel şefleri ya da doğrudan işverenle romantik ilişkiler içerisinde olan kadın işçilerin de atölyede “prestijli” konumda bulduklarına yönelik görüşler görüşmeciler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

Görüülen kadın işçiler çalışma hayatına başlama yaşlarını 12-30 yaş arasında değişen bir skalada ifade etmişlerdir ve büyük bölümünün ilk çalışma deneyimleri konfeksiyondur. Boşanmış görüşmeciler, boşandıktan sonra serbest bölgenin düzenli ücret ve sigorta imkânı tanınması nedeniyle buralarda çalışmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin konfeksiyonda çalışma deneyimleri 1 haftadan 36 yıla kadar değişmektedir. Görüşmecilerin neden konfeksiyonda çalışmayı tercih ettikleri sorulduğunda verilen yanıtlar başka iş bulamamak, ilk başlanılan işin tekstile ve konfeksiyona dayanması ya da tekstile dönük bir eğitim geçmişine sahip olmak olarak belirtilmiştir ancak büyük oranda yerel piyasada bulunan diğer işlerin daha düşük ücretli olması ve yerel emek piyasasında sigortasız işlerin fazlalığı serbest bölgede çalışma tercihinde etkili olan temel unsur olarak ortaya çıkmıştır. Mersin, kayıt dışı işlerin, göçmen işgücünün ve çocuk işçiliğin yaygın olması nedeniyle bölünmüş bir emek piyasası özelliği göstermektedir. Liman, Serbest Bölge ve Organize Sanayi Bölgesi yerel piyasada görece olarak sigorta ve asgari ücret garantisi veren sayılı istihdam alanlarını oluşturmaktadırlar.

Serbest bölgede çalışan görüşmecilerin aldıkları ücretler asgari ücret üzerinden hesaplanmakta ve bunlara yaptıkları fazla mesailerden aldıkları ücretler

eklenmektedir. Serbest bölge dışında çalışan görüşmecilerin aldıkları ücretler ise daha düşüktür ve hepsi sigortasızdır. Çalışma saatlerine bakıldığında, görüşmeciler, sabah 07:30'da çalışmaya başladıklarını ancak çalışma bitiş saatinin üretimin ihtiyaçlarına göre değiştiğini belirtmişlerdir. Serbest bölgede çalışan görüşmeciler haftada üç gün “zorunlu masa”lerinin olduğunu bu günlerde gece 03:00'e kadar çalışabildiklerini, böyle bir durumda evlerine gitmeyip atölye içerisinde uyduklarını belirtmişlerdir. Bazı görüşmeciler ise talebe bağlı olarak pazar günlerinin de işgününe dahil edilebildiğini söylemişlerdir. Küçük atölyede çalışan görüşmecilerin ise çalışma saatleri haftada 5 ya da 6 gün, günde 7-8 saat arası olarak belirtilmiştir. Çalışma saatlerinin uzunluğu konusunda görüşmecilerde “serbest bölgede çalışmanın gereğinin bu olduğu” yönünde bir ön kabul mevcuttur.

Serbest bölgede çalışan kadın görüşmecilerin doğum izni, süt izni kreş hakkı gibi haklarının pratikteki kullanımına bakıldığında kadınların doğum yaptıklarında “rapor parası” olarak ifade edilen “Geçici İşgöremezlik Ödeneği” aldıkları belirtilmiştir. Görüşmeciler, doğum izninin kullanılması konusunda pratikte aksaklıklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Kadın işçiler doğum yaptıklarında ya süresiz izne çıkmakta ya da işi bırakmaktadırlar. Bazı görüşmeciler ise kimi atölyelerde doğum izninin kullanılmadığını ve bu sürelerde kadınlara parmak izi tanıma sisteminin kullanılmadığını belirtmişlerdir. Görüşülen 23 kadın işçiden sadece 3'ü sendikal üyelikleri olduğunu belirtmiştir. Bazı görüşmeciler sendika kelimesinin anlamını dahi bilmemektedir. Sendikalı olmanın gerekliliği birçok görüşmeci tarafından vurgulanmıştır ancak sendikalı işçilere işverenlerin “*iyi gözle bakmaması*” sendikal üyelikten kaçınmanın gerekçesi olarak belirtilmiştir.

Araştırmanın sonraki bölümünde alan çalışmasında edinilen bulgulardan toplumsal cinsiyete ve sınıfa ilişkin imajlar, ideal konfeksiyon işçisinin paternalist boyutu ve kadın emeğinin bedensel referansı olan ince-narin eller anlayışına yönelik bulgular sunulacaktır.

Toplumsal Cinsiyete ve Sınıfa İlişkin İmajlar

Aile, toplumsallaşmanın ve ideoloji üretiminin başlangıcını oluşturan, kadınlık ve erkeklik rollerinin inşası ve performatifliğinin öğrenildiği yeri ifade eder. Connell (1998: 167), ailenin toplumun karmaşık ürünlerinden birini oluşturduğunu ve tıpkı jeolojik katmanlar gibi birbiri üzerine yığılmış çok katmanlı bir ilişkiler bütününü ifade ettiğini belirtir. Bu ilişkiler diğer toplumsal kurumlardan farklı olarak ekonomi, duygu ve iktidar açısından yoğun iç içe geçmiş bir yapıyı oluştururlar.

Kadınların ev içi rollerine yönelik geleneksel yaklaşımlar aile, çocuk ve yaşlıların bakımı, evin bakımı ve temizliği gibi etmenler etrafında şekillenir. “Ev işi” terimi 19. yy.'ın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Meta üretiminin kamusal alana yayılımı ve özel alandan yani ev içerisinde ayrılması belirli temel istekler ve ihtiyaçların tatmini etrafında ev işi içeriğinin yaratılması sonucunu doğurmuştur. Endüstrileşme ile birlikte kadın tarafından ev alanında gerçekleştirilen işler gönüllü ve gerekli olarak görülmüştür. Ev işlerine yönelik teknolojik aletler ev işini

kolaylaştırmaz ya da önemsizleştirmez zira bu aletler, ev işine harcanan zamanı kısaltsa dahi bu işin sağlanması için gereken zaman süresi sabit kalır ve evde gerekli konforun sağlanmasına yönelik standartlar sabit değildir, aksine sonsuz seçenekler içerir (Jackson, 1992: 161).

Ev işi saat başına ücretlendirilmemiş bir değer üretir. Yeniden üretimi oluşturan, kadınların ev işi ve çocuk bakımı gibi görevleri kapitalizm tarafından evin toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü ve kadın emeğinin görünmezliğini süreklileştirmek amacıyla kullanılmaktadır (Izzati, 2016:1). Bu bölümde, görüşmecilerin ev içi rollere ilişkin bakış açıları çalışan kadın ve çalışmayan erkeğe ilişkin yaklaşımları ve saygınlık kavramının toplumsal cinsiyete ve sınıfa ilişkin imajları sunulacaktır.

Ev İçi Roller

Ev içi rollere yönelik algının anlaşılması için görüşmecilere “evin reisi” kavramı, çalışma hayatının ev içi rollere olan etkisi gibi sorular sorulmuştur. “Evin reisi”nin kim olduğuna yönelik cevaplar görüşmecilerin medeni durumlarına göre bariz farklılıklar göstermiştir. Bekâr görüşmecilerin hepsi aileleriyle birlikte yaşamaktadır ve bu kişilerde evin reisinin erkek olduğuna ilişkin yoğun bir uzlaşma gözlenmiştir. Evli görüşmeciler evde kararların ortak alınması gerektiğini vurgularken boşanmış görüşmeciler evin reisini kendileri olarak belirtmişlerdir.

Görüşmecilere kadınlar ve erkekler arasında herhangi bir fark olup olmadığı sorulmuş, bu soruya verilen cevaplarda yarı yarıya bir ayrışma gözlenmiştir. Erkek ve kadın arasında farklılıklar olduğunu düşünen görüşmecilere göre kadınlar ve erkekler, kişilerarası iktidar, özgürlük ve fiziksel güç konularında farklılaşmaktadırlar. Bir görüşmeci kadın ve erkek arasındaki farkın içsel bir zorunluluktan kaynaklandığını belirtirken biyolojik bir referansla bu farklılığı açıklamıştır.

Fiziksel olarak var. Evet, var, yani onlar, hani ben mesela eve geldiğimde bir zorunluluk hissediyorum, belli şeyleri yapma zorunluluğu, ama erkek için öyle bir zorunluluk yok. İsterse yapıyor. Niye? Çünkü kadının görevi olarak bakıyor o tip şeylere ama **kadın refleksi olarak yapma ihtiyacı hissediyor**. Evi toparlamak zorunda, yemeği yapmak zorunda, temizlik yapmak zorunda hani bugün mesela Pazar, ben gezmek isterim, dolaşmak isterim, bir şeyler yapmak isterim, arkadaşlarımı görmek isterim ya da eşimle bir yerlere gitmek isterim ama yapamıyorum. Şimdi çamaşırıyla uğraşıyorum, bulaşıkla uğraşıcam, evi temizlicem, bakıyorum saat kaç olmuş, nereye gidebilirim o saatten sonra da yorulmuşum, dinlensem mi bilemiyorum yani... (46, Evli, Makineci).

Ev içi işler kaynağını kadının yerinin ev olduğu düşüncesinden ve heteroseksüel evliliğin kurumsallaşmasından alır. İşçi kadın ve ev kadını tanımlamaları arasındaki zıtlıklar ev işinin görünmezliğini sağlama alır ve kadınlar

“işçi olmayan” kişiler olarak tanımlanır. Bu yüzden kadının emeği bir boş zaman aktivitesi olarak görülür. Bunun temel nedeni işçi ve emekçi kavramlarının maskülen özellikler çerçevesinde tanımlanmasıdır. Anne, bekâr kadın, evli kadın gibi etiketler cinsel farklılığa ve heteroseksüel evliliğin kurumsallaşmasına dayalıdır ve yönetilebilir, uysal bir emek gücünü çağırıştırır (Mohantry, 2012:12-15). Araştırmanın alan çalışmasında bu etiketlere “bayan” ve “dul kadın” etiketleri de eklenmiştir. Bazı durumlarda araştırmacı tarafından kadınlarla görüşme yapma isteği ifade edildiğinde bekar kadınlardan “*Ben kadın değilim ki!*” şeklinde tepkiler alınmıştır. İşverenlerle yapılan görüşmelerde de bu durum kimi zaman “*Burda kadın yok, kız var!*” şeklinde ifade edilmiştir.

Kadınlar ve erkekler arasında fark olmadığını belirten görüşmeciler ise bu durumu ücretli emek üzerinden temellendirmişlerdir.

Yok. Çünkü aynı işyerinde çalışıyoruz, erkeğin yaptığı işi kadın da yapıyor kadının yaptığı işi erkek de yapıyor. Aynı maaşı alıyoruz, fiziksel olarak aynı işi yapıyoruz. (48, Boşanmış, Kalite Kontrol).

Görüşmecilere kadınların ve erkeklerin öncelikli görevlerinin neler olduğu sorulmuştur. Kadınların öncelikli görevleri görüşmecilerin büyük kısmı tarafından (17 kişi) ailesine, eşine ve çocuklarına bakmak üzerinden tanımlanmıştır. Evli görüşmecilerden sadece biri kadının öncelikli görevinin kendisine karşı sorumlulukları olduğunu belirtmiş, diğer görüşmeciler ise annelik vurgusu yapmışlardır. Bekar görüşmeciler de kadının öncelikli görevinin ev içi sorumlulukları olduğu konusunda hemfikirdir. Boşanmış ve bekar görüşmecilerden sadece birer kişi kadının öncelikli olarak kendisine karşı sorumlulukları olduğunu belirtmişlerdir.

Eşini, çocuklarını, evini çok ihmal etmemek, onlara karşı görevlerini yapmak, yani ev genelinde zaten biliyorsunuz hani yardımlaşarak, eşimle ben çalıştığım için eşimle her şeyi yardımlaşarak yapıyoruz. Mesela hafta sonları ev temizliğinde, çocukların ihtiyaçlarını gidermede her şeyi ortak yaptığımız için, **kadının görevi esasında bunu tek başına yapmak**, tek başına üstlenmek, ev içerisinde tek başına götürmek, her şeyi tek başına halletmek ama şu günümüz şartlarında mümkün değil. (40, Evli, Kalite Kontrol).

Erkeğin öncelikli görevinin ne olduğu konusunda ise kadının görevlerine benzer şekilde ailesine bakmak ve iyi bir baba olmak vurguları ön plana çıkmıştır. Ek olarak, evin geçimini sağlama zorunluluğu, eşine ve evine sadakat görüşmecilerin erkeklerin görevleri arasında sıraladıkları özellikler olarak belirtilmiştir.

Jackson (1992:168-169)’ın belirttiği gibi, kadınlar ev işini çoğu zaman baskı ve zor yoluyla yapmaz. Kadınlarda ev içi emeğe yönelik karmaşık, duygusal bir yön vardır ve bu yön evin diğer üyelerinin bakımı ya da bir “yuva yaratma”daki özgüven ve gurur hisleri ile bağlantılıdır. Bu anlamda, ev işi bir kullanım değeri üretse de kapitalist meta üretiminden farklıdır, aile fertlerinin diğerlerinin arzu ve ihtiyaçları

tarafından belirlenen bir iştir ve bu ihtiyaçların sonu yoktur. Ev işçisi kadın her zaman tetiktedir ve boş zamanları hep tehlikededir. Kadınların ev işlerine karşı rızası paradoksal bir biçimde kadınların çıkarlarına dayanır. Kadınlar emek piyasasında marjinal bir konumdadır ve evlilik akdi kadınlara ekonomik bir güvence sağlar.

Görüşmecilerin boş zaman aktiviteleri medeni durumlarına göre değişim göstermektedir. Bekâr görüşmeciler boş zamanlarında dışarı çıkmaya ve kendilerine vakit ayırmaya daha fazla zaman bulurken evli görüşmeciler boş zamanlarını evleriyle ve çocuklarıyla ilgilenererek geçirmektedirler. Boşanmış görüşmeciler ise boş zamanlarında dışarı çıkmakta ve çocuklarıyla ilgilenmektedirler. Bu anlamda boşanmış görüşmeciler evli ve bekâr görüşmeciler arasında bir “ara bölge” gibidir. Evli görüşmecilerin biri hariç hepsinin çocukları vardır. Boşanmış görüşmecilerin ise hepsi çocuk sahibidir. Görüşmecilerin işyerinde oldukları zamanlarda çocukları ile ilgilenenler genel olarak anne ve kayınvalide gibi ailedeki diğer kadınlardır. Eşi işsiz olan bir görüşmeci ise çocuklarına eşinin baktığını belirtmiştir. Çocuk bakımı görüşmeciler için önemli bir sorunu ifade etmektedir. Serbest bölgede kreş bulunmamaktadır ve görüşmeciler özel kreşlere gelirlerinin yetmediğini belirtmişlerdir. Böyle durumlarda çocukların “kim müsaitse ona bırakıldığı” bir sistem işlemektedir.

Valla işte komşuya emanet ediyorsun, yeri geliyor kız kardeşine gel 2-3 gün kal diyorsun çocuklarda bizimle birlikte biraz tabi ki ne diyelim ona, rezil oluyorlar diyebiliriz daha doğrusu gerçekten, çalıştığımız yerlerde çok fazla şey miktarlar almadığımız için başka insanlar gibi böyle özel kreşlere ya da normal kreşlere bile gönderemiyorsun, öyle böyle oraya emanet bir gün orda, beş gün orda falan öyle böyle iteleye iteleye götürüyoruz. (31, Evli, İşleme).

Kadınlar arasındaki işbirliği ve destek kimi zaman erkeklerin yeni taleplerden korunmalarına ve geleneksel ayrıcalıklarının sürdürmelerine yardım edebilir. Ekonomik zorunluluklardan kaynaklı olarak iş gücüne dahil olan alt sınıftan kadınlar ev içi sorumlulukları paylaşmak için kızlarına, gelinlerine ya da diğer kadın akrabalara güvenirler. Bu gibi durumlarda hane halkının genel refahı diğer kadınlar pahasına kadınlar tarafından yaratılır (Kandiyoti, 2007: 89). Kadınların çalışma yaşamına girişiyle geleneksel ev içi rolleri sekteye uğramaktadır. Özellikle çocuk bakımı gibi konularda toplumda her gelir grubunun ulaşabileceği alternatif bir kurumun yokluğu yine geleneksel aile rolleri ekseninde çözüme ulaştırılmaya çalışılır. Çocuk bakımı konusunda, anne eğer çalışıyorsa bu alandaki boşluk aile içerisinde, çalışmayan, genellikle yaşça büyük diğer kadına transfer edilir. Görüşmecilerde de gözlemlendiği gibi kadın işçilerin kreş imkanlarından yoksun oluşu ve çalışmaya devam etme kararları çocuk bakımının anne ya da kayınvalideye bırakılmasını gerektirmiştir. Zira diğer alternatif kadın işçinin çalışmayı bırakma zorunda kalmasıdır. Nitekim görüşmelerde de kadınların çalışmayı bırakma

kararlarında ev içi rollerin - evlilik, doğum gibi- büyük oranda etkili olduğu belirtilmiştir.

Ücretli Emeğe İlişkin Düşünceler

Görüşülen kadın işçilerin bir işte çalışmaya ilişkin kararlarının büyük oranda ekonomik zorluklar nedeniyle verildiği belirtilmiştir. Boşanmış görüşmeciler dışındaki bütün görüşmeciler işe başlama kararı almada diğer aile üyelerine danıştıklarını ifade etmişlerdir. Boşanmış görüşmecilerde çalışma kararı “eve ekmek getirme”ye dayanan geleneksel erkek rolünün tek başına üstlenilmesini ifade etmektedir. Bunun dışında genel olarak ailenin gelirini yükseltme çabası kadınların çalışma kararında belirleyici bir etmendir.

Geçim sıkıntısı iyice arttığında, artık evde huzursuzluklar hat safhaya ulaştığında evet artık destek olmam lazım dedim ama bu sefer de çocuktan yana sıkıntımız doğdu, **çocukla anne- evlat ilişkisi kalmadı**. (36, Evli, Makineci).

Eşimden ayrıldıktan sonra ayakta durmak zorunda kaldığım için. O şekilde başladım. (31, Boşanmış, Etiketleme)

Oğlumun geleceğini düşündüğüm için karar verdim. (29, Boşanmış, İplik Temizleme).

Görüşmeciler bir işte çalışmanın özgüvenlerinde ve gelirlerinde olumlu bir etki yarattığını dile getirirken, aile içi rollerde kendilerini büyük oranda “yetersiz” hissettiklerini belirtmişlerdir. Ek olarak, bazı görüşmeciler konfeksiyonda çalışmanın mekanize üretim nedeniyle kendilerini robotlaştırdığını ve makineleştirdiğini belirtmişlerdir. Bütün görüşmeciler gerek iş zamanlarında gerekse de evde geçirdikleri zamanlarda büyük oranda konfeksiyonun emek-yoğun üretiminden kaynaklanan yorgunluk ve stresle başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Görüşmecilerin “Çalışmak hayatınızda neleri değiştirdi?” sorusuna verdikleri yanıtlar genel olarak aşağıdaki gibidir.

Hiçbir şey sadece evimi unuttum yani diyeyim çok da bir şey değişmedi. Az bir şey daha mesela kafamda şey borçlarımı ödeyebiliyorum düşüncesiyle biraz daha kafam rahatladı yani yoksa çok da bir şey değişmiyor yani. (31, Evli, İşleme).

Çalıştığın zaman çocuğuna, evine zaman ayıramıyorsun. O yüzden ben de kendimi hani **böyle biraz anne değilmişim gibi falan geliyordu** böyle, kendimi kötü hissediyordum yani. (35, Evli, Makineci)

Robotlaştım. Ot gibi yaşadığımı hissediyorum. Hayatımdan hiçbir şey anlamıyorum yani. Sürekli işte mesailer oluyor, eve gittiğimde hani ben çok aşırı kitap okuyan bir insanım, özellikle kendi alanımla ilgili şu bir hafta 10 sayfa kitap okumadım yani şu an elimde Sartre'ın Sözcükler'ini okuyorum, bir 15 sayfam kaldı bitiremedim. Öyle düşün. (25, Bekar, Alarm Takma).

Yani seni bir insan olarak görmüyorlar ya, patronlar olsun, senin amirlerin olsun, seni bir makine olarak görüyor, **biz artık kendimizi bir makine olarak görüyoruz.** (27, Bekar, Makineci).

Araştırmada edinilen bulgular kadınların kendilerini geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden tanımladıklarını göstermektedir. Toplumda bulunan anneliğe ilişkin yargılar nedeniyle çalışan kadınlar kendilerini “yetersiz anne” olarak tanımlama riski ile karşı karşıyadırlar. Bu anlamda, kadınların emek piyasasındaki konumları ve ev içi rolleri arasında sürekli bir müzakere ve gerilim ilişkisi vardır. Vincent, Braun ve Ball (2008)’a göre, kadınların öncelikli kimliklerini annelik üzerinden tanımladıklarına yönelik bulgular olsa da ulusal hükümetlerin bu gerilimi yatıştırarak sosyal politikalar uyguladıkları durumlarda kadınların kamusal ve özel alandaki kimliklerinin değişime uğradığı durumlara rastlanmaktadır. Dolayısıyla, bu konudaki yasal düzenlemelerin yetersiz oluşu çalışan kadınların aile içi rollerine ilişkin yaşadıkları yarılmaların temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Siparişe dayanan seri üretimin gereklilikleri çalışanları günlük belirli sayılarda üretim yapmaya zorlamaktadır. Görüşmeciler bu sayıların sürekli arttığını ve kendilerinde iş yetiştirme zorunluluğuna dayanan bir stres yarattığını belirtmişlerdir. Marx, Kapital’de endüstriyel kapitalizmde artı değer üretiminde emeğin üretkenliğini yükseltmek için kullanılan yöntemlerin giderek bireysel emekçinin aleyhine kullanıldığını ve üreticiler üzerinde egemenlik kurma ve sömürme araçlarına dönüştüğünü belirtmiştir. Bu araçlar emekçiyi makinenin bir parçası haline getirmekte, yaptığı işin bütün sevimliliğini yok ederek, nefret edilen bir eziyet haline getirmektedir. Emek yoğunluğunun artırılması, işçiyi emek sürecinin entelektüel yeteneklerinden uzaklaştırmakta, çalışma koşullarını bozmakta ve emek süreci sırasında nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakmaktadır (Marx, 1986: 555). Konfeksiyon üretimi bantlar arasında rutine dayalı bir işin tekrar edilmesine dayanan, uzun saatler çalışmayı gerektiren bir üretim sürecini içermektedir. Bu anlamda çalışanlar kendi emek ürününe yabancılaşmaktadır ve aile içi geleneksel kimlikleriyle de çatışma yaşamaktadır.

Görüşmecilerin kadınların çalışma yaşamına katılmalarına ilişkin görüşlerine bakıldığında büyük oranda kadınların ücretli emeğe katılımının onaylandığı görülmüştür. Bazı görüşmeciler ise bu durumu eşinin izin vermesi, çocuklara bakabilecek birilerinin varlığı, aile gelirinin düşüklüğü gibi çeşitli şartların varlığına bağlamış, bazıları ise kadınların çalışmaması gerektiğini dile getirmiştir. Ek olarak, kadınların aile içi sorumluluklarını ihmal etmelerine neden olmayacak çalışma saatlerine sahip olan, beden gücü gerektirmeyen ve stresli olmayacak işlerde çalışmaları gerektiği de görüşmeciler tarafından vurgulanan bir diğer husustur. Görüşmeciler konfeksiyon işinin bir kadın için uygun bir iş olduğunda hem fikirdir ancak daha önce de vurgulandığı gibi seri üretimin yarattığı psikolojik baskı, stres ve çalışma saatlerinin uzunluğu aynı zamanda kadınlar tarafından “yıpıratıcı” olarak tanımlanmaktadır.

Görüşmeci kadın işçiler genel olarak ekonomik zorluklar nedeniyle kadınların çalışması gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun dışında bazı görüşmeciler kadınların çalışmak isteme nedenleri arasında evden uzaklaşma ihtiyacı, kadınların kendi ayakları üzerinde durmasının gerekliliği ve bir sosyal çevre edinme ihtiyacının da etkili olduğunu vurgulamışlardır.

Görüşmecilerin “çalışmayan erkekler”e ilişkin görüşleri sorulduğunda, görüşmelerde sıklıkla bu durumun evde “huzursuzluk” yaratacağı vurgulanmıştır. Bir görüşmeci kadının çalışıp erkeğin çalışmadığı bir evde “adaletsizlik” olacağını belirtmiştir ve bazı görüşmelerde erkeklerin çalışması dini referanslarla açıklanmıştır. Boşanmış iki görüşmeci boşanma nedenlerini eşlerinin çalışmamasına bağlamışlardır.

(...) **erkek para kazanmadığı takdirde kendini aciz ve zayıf hisseder** ama bunu da yani, bu kısa bir süreç olacaktır devamlı bu tembellik şeyinde olursa o kötü, bunu bir alışkanlık haline getirirse o kötü. (56, Boşanmış, Makineci).

Yani **adaletsizlik** olur. Ben çalışıyorum o niye çalışmıyor. Bir erkeğin çalışması bir bayanın çalışmasına göre daha çok... (27, Bekâr, Makineci).

En basiti bir kadının, ben kendim öyle olsam ben **kendimi daha çok erkekleşmiş hissederim** sonuçta çünkü **Allah tarafından bir erkeğe o görev sanki hükümmüş gibi** bir erkek çalışması lazım. Eve para kazanıp ekmek getirmesi lazım yani o düşüncede olduğum için ben kendimi şey hissederim, daha çok erkekleşmiş hissederim yani. (31, Evli, İşleme).

(...) mesela **erkek evde oturduğunda evin beti bereketi de gidiyor**, erkek çalıştığı zaman tabi ki erkeğin parasıyla bereket de oluyor ama çalışması iyi oluyor. (44, Evli, Kalite kontrol).

Kandiyoti (1988: 282-283), piyasa ilişkilerinin ekonomik yaşamda hakim olması ile klasik patriyârşide aile içerisindeki kadının ekonomik ve duygusal güvenliğinin sekteye uğradığı durumlarda kadınların eski normatif düzenin sürdürülmesinde ısrarcı olabileceklerini belirtmiştir. Böyle bir kriz zamanında pek çok kadın erkeğin sorumluluklarını yerine getirmesi konusunda baskı uygulayabilmekte, baskının karşılık bulmaması durumunda ise erkek ev içerisindeki otoritesini ve saygınlığını kaybedebilmektedir. Bu, kadının uysallığı ve mülkiyeti karşısında pasif direnişinin oluşturduğu patriyarkal bir pazarlıktır. Ek olarak, Bora (2010:47), kadınlık ve erkeklik imgelerinin kurulumunda “erkeklik”in egemen bir konum olarak kadınlıktan farklılaşma yoluyla kurulurken, “kadınlık”ın kendisini “erkek olmayan”dan ziyade “cahil olmayan”, “iffetsiz olmayan”, “bedensel olmayan” gibi başka kadınlardan ayıran farklar ekseninde kurulduğunu belirtmiştir. Görüşmelerde de erkeğin “eve ekmek getirme” rolünü yerine getirmediği durumlara yönelik ifadeler erkek imgesinin oluşumunda ataerkil ailevi rollerin merkeziliğini ortaya koymaktadır.

Saygınlığın Sınıf ve Cinsiyet Boyutu

Toplumsal cinsiyet ve sınıf kimliğinin inşasında kişilerin kimin saygıdeğer olduğu ya da hangi kadınların ve erkeklerin başkaları tarafından saygı duyulmayı hak ettiğine ilişkin inanışlar belirgin bir etkiye sahiptir. Bu inanışlar kişilerin toplumsal sınıfları ile yakından ilgilidir. Sayer (2005:1-2-3)'e göre, sınıf sadece maddi zenginlik ve ekonomik farklılıkları içermemekte, aynı zamanda bizim bireysel olarak değer atfettiğimiz ilişkiler, tecrübeler ve pratiklere erişimde yaşadığımız farklılıkları da kapsamaktadır. Diğerlerinin bize nasıl değer verdiği ve nasıl yanıt verdiği bizim kendimize biçtiğimiz değeri etkiler. Modern toplumlarda sınıf, cinsiyet ve ırka dayalı eşitsizlikler neyi yapmaya muktedir olduğumuzu ve başkaları tarafından nasıl yargılanacağımızı ortaya koyar.

Skeggs (2002:1-2)'e göre, saygınlık kavramı sınıfın en yaygın belirleyicilerinden ve merkezi mekanizmalarından biridir. Ek olarak, kadınlığın ve ahlaki değerlerin kadın görünüşüne yansımaları, kadınların ev organizasyonları, çocuk bakım pratikleri ve aile üyeleri üzerindeki kontrol mekanizmalarında da saygınlığa ilişkin yargılar kendisini gösterir.

Alan çalışmasında görüşmecilere “saygıdeğer kadın”ların, “saygıdeğer erkeklerin” ve “saygıdeğer işçilerin” kimler olduğu sorulmuştur. Saygıdeğer kadın olmak görüşmecilere göre genel olarak eğitilmiş olmak, ekonomik özgürlük sahibi olmak, anne olmak, edepli ve terbiyeli olmak ile ilişkilendirilirken “saygıdeğer erkekler”in kimler olduğu daha çok karakter üzerinden tanımlanmakta ve evine karşı sorumluluklarının bilincinde olmakla özdeşleştirilmiştir.

Bora (2010:91)'ya göre, işçi sınıfından kadınlar orta sınıf değerleri ve orta sınıftan kadınların gözünden kendilerini görmektedir. Başkalarının değer yargılarının farkındalığı toplumsal cinsiyete dayalı özelliğinin inşa sürecinin önemli bir bileşenidir. Saygıdeğer bir kadın olmayı ekonomik bağımsızlık ve eğitimle özdeşleştiren görüşmecilerin ifadeleri aşağıda sunulduğu gibidir.

Mesela okuyup avukat olsun, doktor olsun iş kadınlarına daha çok değer gösteriliyor, onlara saygı duyuluyor. (27, Bekar, Makineci).

Ablam mesela istediğini giyer mesela, canı çalışmak istedi, Kıbrıs'a gitti. Okumuş, görmüş insan tabii ki de okumuş ve okumamış arasında fark ediyor. (22, Bekar, Ortacı).

Gözlemlediğim kadarıyla mesela insanlar hep meslek açısından değerlendiriliyor diye düşünüyorum, atıyorum bir öğretmenim dediğin zaman aaa falan, en basitinden üniversite mezunuyum dediğin zaman böyle bir şey o insanların algı dünyasına göre değer biçiyorlar diye düşünüyorum yani...Bir de hani bu bakış açılarına göre de bir değer oluyor, **senin olduğun konuma göre bir diğerini daha değerli görüyorsun.** (25, Bekar, Alarm takma).

Görüşmecilerin bir kısmı ise bir kadının saygı görmesini toplumsal cinsiyet normları üzerinden betimlemiştir.

Edepli, terbiyeliyse, saygılıysa herkes saygı duyar. (24, Evli, Makineci).
Tabi ki kendini bilen, daha az konuşup, daha az kelimelerle kendini ifade edebilen, bazen hatalı bile olsa susmasını bilen yani. (31, Evli, İşleme).
Bana göre bütün kadınlara saygı duyulması lazım çünkü en büyük, anneliği yapıyorlar, evi geçindiriyorlar, çocuk hani kolay bir şey değil yani. Bana göre onlar hepsinden daha çok hak ediyor. (39, Evli, Makineci)
O eşinden kaynaklanır. Eşi tarafından saygı görmeli ki çevre ona saygı göstermeli. İlk başta öncelik budur. Eşi tarafından sevilen sayılan bir eş, çevre tarafından her zaman sevilir sayılır ama aa şu kadına bak ya of hiç temizlik yapmıyor, hiç yemek yapmıyor, ne biçim kadın konuşmasını da bilmiyor, dendiği taktirde o kadın çevreden hep eksi alacaktır ama benim eşim şöyle iyi, böyle iyi, kendi ailesi, benim ailem çevrede tanıdığımız herkes açısından geçerli her zaman yani eşini böyle bir savunma içerisinde olursa eşi her zaman zaten şey olacaktır. (36, Evli, Makineci).

Görüşmecilerin saygın kadın imajlarına bakıldığında pek çoğunun kadının aile içi rolleri ile ilişkilendirildiği, ek olarak aile içerisinde inşa edilen ve fabrikaya transfer edilen uysal, anlayışlı, disiplinli kadın imajının saygınlık konusunda belirleyici olduğu gözlemlenmektedir.

Buna ek olarak, sınıfa ilişkin yargılar sınıfı inkâr etme ve kimlikte yer vermeme şeklinde de meydana gelebilmektedir. Böyle durumlarda bireyler, işçi sınıfından olmak ancak işçi olarak tanınmamak yönünde çabalayabilir. Bu durumun nedeni toplumda yer alan işçi sınıfına ilişkin negatif değer yargılarıdır (Skeggs, 2002:74). Araştırma sırasında gözlemlendiği kadarıyla serbest bölgede çalışmak bir kadın için negatif bir etiketlemeye neden olabilmektedir. Serbest bölgede çalışan işçi kadınların ahlaki olarak “kötü” olduğuna ilişkin düşünceler araştırma sırasında yerli halk tarafından yer yer dile getirilmiştir. Küçük atölye sahibi bir işveren bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Ya erkekler çalışıyor, bayan işçisi azaldığı için bayanların misal aileleri bırakmıyor, biz gerçi serbest bölge için şey yapınca serbest bölge işçi bakımından bir adı çıkmış hepimiz biliyoruz yani bunu. Orayı tercih etmiyorlar. (33, Ortaokul, Küçük atölye).

Anne ve babası boşanmadan önce daha yüksek bir refah seviyesinde yaşadığını ancak sonrasında geçinebilmek için annesiyle konfeksiyonda çalışmaya başladığını belirten bir görüşmeci bu durumu “...hiç kimsede beni o ortamda bir tekstilci gibi de görmüyor, yakıştırmıyordu ama çalıştım.” şeklinde ifade etmiştir. Buna ek olarak, geçici işçi olarak çalışan üniversite mezunu bir görüşmeci ne kadar zamandır konfeksiyonda çalıştığı sorulduğunda “Aslında ben hiç çalışmaya başlamadım.” şeklinde işe ilişkin yaklaşımını ifade etmiştir. Görüşme yapılan bir işveren ise “Bakın mümkün olduğunca benim ağzımdan işçi falan çıkmıyor hep mesai arkadaşlarım...” ifadesini kullanılmıştır.

Görüşmeci kadınların kendilerini öncelikli olarak ev içi rollerle tanımlarken işçi sınıfı kimliklerine ilişkin vurgu yapmadıkları ve atölye içerisinde kendi aralarında ayrımlar olduğu gözlemlenmiştir. Bu ayrımlar, yine cinsiyet kimliklerine ve atölyede birlikte çalıştıkları erkek amirlerle ilişkilerine göre şekillenmektedir. Alan çalışmasında bu adlandırmalar “ustabaşı karısı olmak”, “dul kadın olmak”, “boşanmış kadın olmak” gibi isimlerle ortaya çıkmıştır. Örneğin “ustabaşı karısı” olmanın kadın işçiye eşitlerine üstüymüş gibi muamele etmesine imkan tanıdığı ve bu durumun işten kovdurmalara kadar gidebildiği görüşmelerde vurgulanan bir konudur. Bazı görüşmelerde bu durum üstleri ile romantik ilişkiler kuran kadın işçiler üzerinden ifade edilmiştir. Kadın işçilerin bu davranışları görüşmeciler tarafından “işyerinde rahat etmek” üzerinden açıklanmıştır. Bir görüşmeci “ustabaşı karısı” olarak adlandırdığı diğer işçiden şiddet gördüğünü ve işten çıkarıldığını belirtmiştir. Benzer şekilde başka bir görüşmeci ise “patron sevgilisi” olarak adlandırdığı başka bir kadın işçiden şiddet görüp işyerinden çıkarıldığını ifade etmiştir.

Görüşmecilere “saygın işçi”lerin kimler olduğu sorulduğunda ise bahsedilen özelliklerin büyük oranda atölye içi uyumlu ve disiplinli davranışların yüceltilmesine ve üretimde verimli olunmasına dayandırıldığı görülmüştür.

Ya yıllarca orda çalışıyorlar mesela yıllarca çalışmak ne demek çok düzgün çalışıyorsun, kalifiyeli elemansın, işini düzgün yapıyorsun, ahlakına dikkat ediyorsun, düzgün gider gelersen işine, işini de düzgün yaptıktan sonra kimse sana bir şey demez, herkes saygı duyar. Kendi işini yaparsan yanındakini zor durumda bırakmazsın. O da kendi işini yaparsa öbürünü zor durumda bırakmazsa herkes saygı duyar sana. (48, Boşanmış, Kalite kontrol).

Hiçbir şeye karışmamak lazım, onun bunun arkasından konuşmamak lazım çünkü bir kelimen on kelime oluyor. (33, Evli, Makineci).

İşini iyi yapman ve seri olman çok önemli. Çok üretmek... Çok ürettiğin zaman o kadar değerli olursun.(25, Bekar, Alarm Takma).

Saygınlığa ilişkin anlamlar ve saygınlığın meydana gelmesi birey ya da grupların sosyal dünyada yer aldıkları konumlara göre değişim gösterir. Saygınlık talebi, bir şeye muktedir olma ve itibar arayışını içerir ve kendi içerisinde bir farklılaştırma mekanizması taşır. Saygınlık tabii gruplar tarafından hem aranan hem de ellerinden yitip giden bir şeydir. Saygınlığa ulaşım imkanı kısmen orta sınıfların elindedir ve egemen sınıf tarafından verili bir durum olarak görülür. Saygı ve saygınlık, göreceli olarak talep ve itaat ekseninde farklılaşır ve maskülen ya da feminen olarak cinsiyete dayalı olma eğilimindedir. Bu anlamda “zararsız olma” durumunu, “çıkıntı olmamayı”, “beladan uzak durmayı”, ılımlı cinselliği, orta üst sınıflara saygılı olmayı ve onlar tarafından kabul edilmeyi içerir. Bu nedenle egemen sınıfların ahlaki ve estetik onaylamalarına uygunluk taşır. Saygınlığın onaylanması yukarı sınıftan pozitif bir tanınmayı ve “saygıdeğer olmayan” aşağıdan negatif bir farklılaşmayı içerir. Özellikle sınıf karşılaşmalarında

saygınlık kaybı korkusu kendini gösterir (Sayer, 2005: 176-177-178). Buna ek olarak, saygınlık, kimi insanların saygıya sahip olup kimilerinin olmadığına yönelik ahlaki bir otorite biçimini yansıtır (Skeggs, 2002:3).

Görüşmecilerin saygıdeğer işçi anlayışlarına bakıldığında atölye içi ilişkilerin ve kişinin üretim kapasitesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Görüşmeciler işçi olarak saygı görmeyi işyerinde verimlilik ve çalışanların birbirlerine olan mesafesi ile ilişkilendirmişlerdir. Görüleceği üzere saygı anlayışında atölye içi düzeni sağlamaya yönelik ve üretimi aksatmayacak, verimliliği arttıracak özellikler saygınlık olarak ifade edilmiştir. Bu anlamda, üst sınıfa sıkıntı çıkarmamak, daha fazla üretmek, kimseye karışmamak dolayısıyla atölye içerisindeki var olan düzenin sürdürülebilmesini sağlamaya yönelik davranışlar bir işçinin saygıdeğer olması için gerekli özellikler olarak sıralanmıştır.

İdeal Konfeksiyon İşçisi ve Verimliliğin Paternalist Boyutu

Alan çalışmasında 23 kadın işçiye ek olarak 6 konfeksiyona dayalı üretim yapan işverenle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede işverenlere ideal konfeksiyon işçisinin nasıl olması gerektiği, işçi verimliliğini belirleyen etmenler ve nasıl işçilerle çalışmayı tercih ettikleri sorulmuştur. İşverenlerin bu sorulara verdikleri yanıtların aile vurgusuna dayalı paternalist temalar ile iç içe geçtiği gözlemlenmiştir.

Görüşülen işverenlere atölyelerinde kaç işçi çalıştırdıkları sorulmuştur ve 28-6-1000-300-170 ve 12 yanıtları alınmıştır. Serbest bölgede üretim yapan 3 işveren atölyelerinde kadın erkek sayılarının yarı yarıya olduğunu belirtirken bir işveren kadın çalışan sayısının erkeklerden fazla olduğunu belirtmiştir. Küçük atölyelere bakıldığında ise kadın işçi sayısının erkeklerden az olduğu ya da hiç olmadığı görülmüştür. Küçük atölyelerde genellikle Suriyeli göçmen erkek işçiler çalışmaktadır. Küçük atölye sahibi işveren görüşmecilerden bir kişi Suriyeli bir göçmendir ve bu atölyede kadın işçi olarak sadece 14 yaşında Suriyeli bir çocuk işçiye rastlanmıştır.

Bölünmüş ve ikili emek piyasalarında göçmenler ve yerliler arasındaki ilişki rekabet ekseninde şekillenir. Sınıfsal olarak bakıldığında göçmen işçilerin endüstriyel işgücünü oluşturan sınıfın bir parçası olduğu görülür. Bu anlamda sınıfın üyeleri belirli karakteristikleri taşımak konusunda ortaklaşırlar. Güvencesizlik, çocuk ve genç işçiliği, ev kadınlığı ya da daha önceden tarım işçiliğinde bulunmuş olmak bu sınıfın ortak paylaştığı karakteristikleri oluşturur (Piore, 1979: 89). Dolayısıyla, Suriyeli işçilerin emek piyasasındaki enformel işleri işgal etmeden önce buralarda çalışan yerli işçilerin de, kayıtdışılık, çocuk işçiliği, güvencesizlik anlamında göçmen işçilerle benzer tecrübeler yaşadıkları açıktır. Göçmen işçilerin zaten düşük olan ücretlerin “daha düşüğüne” razı olması Mersin’de kayıtdışı piyasanın Suriyelileşmesi sonucunu doğurmuştur. Alan çalışmasında Suriyeli işçilere ödenen ücretler ve çalışma saatleri aylık 600-1000 TL arasında değişen rakamlar ile ifade edilmiştir.

İşyerinde verimliliğin sağlanması konusunda işveren görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında fabrika içi sistemin işleyişine ek olarak işveren ve çalışanlar arasındaki enformel ilişkilerin işçi verimliliğinin sağlanmasında sıklıkla vurgulandığı görülmüştür. Görüşülen işverenlerden 4'ü atölyelerinde çalışan işçilerden bahsederken aidiyet, sadakat, aile gibi kavramlara vurgu yapmışlar ve işçilerden de bu tarz beklentileri olduğunu dile getirmişlerdir. Bir işveren işçilerin firmaya bağlılığının ve çalışan motivasyonunun sağlanmasında işçiler ve yönetim arasında yakın ilişkiler geliştirilmesine imkan veren örgüt içi uygulamalara gidildiğinden bahsetmiştir. Burada önemli olan nokta işverenlerde iş ilişkilerinden bahsederken paternalist örüntülerin ağırlık göstermesine rağmen kadın işçilerle yapılan görüşmelerde denetim pozisyonunda çalışan işçilere ya da işverenlere karşı böyle bir transferin görülmemiş olmasıdır.

İşte aidiyet duygusunda (...) asıl başta olması gereken o bir o %50'si çözümlüyor, ondan sonra işte istikrar, istikrarla birlikte maaşta istikrar yine onlarla birlikte insanlara insan gibi muamele yapmak. Bakın mümkün olduğunca benim ağzımdan işçi falan çıkmıyor hep mesai arkadaşlarım yani gerçekten de öyledir, onlarla birlikte aynı karavanadan yemek yiyoruz, beraber top oynuyoruz, beraber gülüp beraber ağlıyoruz ve gayet tabii ki önemli olan aynı zamanda insanları insan yerine koyup onların sosyal haklarını, statülerini, ortamlarını iyileştirmek, makine parkurunuza sürekli yatırım yapmak, bunları yapıp da insanlar bunu gördüğünde yani bir işveren işyerinde kazandığı parayı eğer kendi cebine koyuyorsa biraz daha farklı oluyor, işletmesine de harcıyorsa harcadığını mesai arkadaşları gördüğünde biraz daha farklı oluyor. Yine o çalışan insanların ölümleri, doğumları, çoluk çocukları, öğrencileri, iyi günleri, kötü günleri bunlar çok önemli bunlar olduğu zaman biraz daha farklı oluyor...Yine çok yerlerde gözükmez ama bizde baharda geziler yaparız, piknikler yaparız, sonbaharda yine eğlence düzenleriz, dışarıdan kimseyi almayız, mesai arkadaşlarımızla birlikte aynı zamanda aileler, grup grup yaparız gerek ramazan olsun, gerek diğer şeylerde olsun iftar yemekleri, çat kapı çalışan arkadaşlarımızın evlerine ziyaretler, onlarla iftar yapmalar yani eğer sizden biri gibi hissedip hissettirebiliyorsanız oluyor yoksa ne yapıyor eline afedersiniz ılık çalaraktan. (...)bir çalışan, mesai arkadaşımız işin içine yüreğini katarsa iş iyi çıkıyor, **yüreğini katmaz bir işçi gibi gelip giderse** çok fazla bir şey olmuyor. Bizde çok tercih etmeyiz zaten (47, Üniversite, Serbest Bölge).

Tek beklediğimiz, burasını kendi evleri olarak görmelerini istiyoruz...Bu işletme batarsa ona da zararı var. (47, lise, Serbest Bölge).

(...)gerçi benim yanımda çalışan insanlar Allah'a çok şükür hain olmadıkları müddetçe sadıklardır bana o şekilde güvendiğim insanlar var tabii...benim için sadakat çok önemlidir, gerçi herkes için aynıdır, sadakat olan yerde her şey olur...**hatta bana dayı derler** benim yanımda çalışan

insanlar, tamam yaşımız o kadar değil, saygıdan hürmetten dolayı... (33, Ortaokul, Küçük atölye).

Emek gücünün rızaya dayalı kontrolünü sağlayan hegemonik emek rejimleri yönetim ve işçiler arasındaki refahın paylaşılması ile sonuçlanan anlamlı ödünlerin varlığını gerektirir. Bu rejimler öncülüğünü Henry Ford'un yaptığı yönetim pratiklerine dayanır. Ford, çalışanlarına piyasadaki ücretlerden daha yüksek ödemeler yaparak işçiler tarafından monoton seri üretime dönük işlerin kabulünde rıza oluşumunu sağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte, emeğe ödenen ücretlerin düşük olduğu ülkelerde bu tarz bir yaklaşım söz konusu olmadığından yerel kültür içerisindeki çeşitli ideolojik araçlar hegemonyanın kurulmasında yardımcı olurlar (Degiuli ve Kollmeyer, 2007: 498).

Paternalizmin emek kontrolü üzerinde kullanılması endüstriyel dönemin başlangıcında ortaya çıkmıştır ancak günümüzde de çeşitli biçimlerde devam etmektedir. Eski otoriter paternalizm işverenin kendisini "baba" olarak tanımladığı ve işçilerden sadakat ve itaat beklediği bir üretim sürecini ifade etmektedir. Günümüzde ortaya çıkan "yeni modern paternalizm" öncekinden daha simetrik ve kurumlaşmış bir hal almıştır. Yeni şirket paternalizmi daha didaktiktir, çıkar farklılıkları üzerine inşa edilmiştir ancak şirket refahı ve verimlilik artışında işçiler ve işverenler arasında ortak çıkarlara sahip olunduğu görüşü vurgulanmaya devam etmektedir. Büyük modern bürokratik şirketlerde artık yönetici ve çalışanın yüz yüze iletişim kurmasına gerek yoktur zira bağlılık bir "şirket ruhu" yaratarak ve herkesin büyük bir aileye ait olduğu düşüncesiyle yaratılmaktadır (Ericsson, 2008). Bu anlamda ataerkil paternalizm ideolojik bir araç olarak emek kontrolünde sağlanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, ideolojik araçlar hegemonyanın kurulmasında tek başına işlemez. Yerel emek piyasasında daha yüksek ücretli ve güvenceli işlerin sınırlılığına dayanan piyasanın despotik yapısı da işçilerin seri üretimin zorlu çalışma şartlarına rıza göstermeleri konusunda önemli bir etkeni oluşturur.

Aidiyet ve sadakat gibi kriterlere ek olarak küçük atölye ve serbest bölgede üretim yapan birer işveren işçinin yaşının verimlilik üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Küçük atölye sahibi işveren işçilerin en verimli oldukları yaşları 13-22 arasında belirtirken, serbest bölge işvereni ise konfeksiyon işinin göz ve elle ilgili olduğundan dolayı genç işçilerle çalışmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Diğer belirtilenlere bakıldığında ise küçük atölye sahibi bir işveren "erkek-evli" işçinin daha verimli olduğunu, bir diğer serbest bölge işvereni ise çalışma koşullarının iyi olmasının verimliliği etkilediğini belirtmiştir.

Konfeksiyon için en ideal işçinin nasıl olması gerektiği, bu durumun yaşa, cinsiyete ya da medeni duruma göre değişip değişmediği sorulduğunda verilen cevaplar zeka, sadakat, eğitim, zanaatkarlık gibi niteliklerden oluşmaktadır. Denetim pozisyonlarına getirilen işçilerin neye göre belirlendiği sorulduğunda ise zeka ve liderlik vasfı, kıdem, tecrübe gibi nitelikler vurgulanmıştır.

Çalışmasına bakıyorum, çalıştırmasına bakıyorum, benim yanımda şundan 4-5 ay öncesine gidelim yanımda kendim gibi gördüğüm içinden eğittiğim **Suriyeli bir çocuk vardı, yaşı da 13 yaşındaydı**, kendim gibi gördüm, eğitmişim, ona ustabaşılık verdim (33, Ortaokul, Kurdalı).

Tabii bu yılların yine verdiği tecrübe kişiler kendilerini belli ediyor, dolayısıyla idareciler varken, biz, onların arkasına **gölge idareci**, onların arkasına bir gölge potansiyel idareci diye düşünüyoruz, onların bantta oturuları, kalkışları, işe bakışları, insanlarla olan diyalogları, saygıları, sosyal etkileşimleri bütün bunları üst üste koyup gözümüze diyoruz ki günün birinde idarecimiz emekli olup giderse, idarecimiz evlenip giderse, idarecimiz başka şehre göç ederse nokta nokta askere giderse, böyle bir şey olursa onun yerine şunu görevlendiririz diyoruz ama biz kendilerine bir şey söylemiyoruz. Bir şey daha söyleyeyim mümkün olduğunda biz dışarıdan idareci almayız, kullanmayız yani ne olursa olsun almayız, bizde insanlar şunu bilir eğer kabiliyetim varsa günün birinde bana sıra gelecektir, ona göre de gayretli hareket eder. (47, Üniversite, Serbest Bölge).

İş bilgisine göre. Bir insanda yönetim kabiliyeti var mı yok mu, iş bilgisine, sürekliliğe, kılık kıyafete....yönetici insan üstü başı derli toplu olması lazım. Terörist gibi dağınık sakallı birini işçi olarak çalıştırmam. (47, Lise Serbest Bölge).

Burawoy(1979)'a göre, verimlilik artı değerın güvenceye alınmasına ve maskelenmesine yardım eden “iç emek piyasası” olmadan düşünülemez. İç emek piyasasının ortaya çıkışı sosyal haklara dayanan piyasanın son bulması ve liberal prensiplerin iş alanında uygulanması ile örgüt içerisinde ortaya çıkan bir olguyu ifade etmektedir. İç emek piyasası firma dışında kalan rekabet içerisindeki aktörleri ifade eden dış emek piyasası ile ortaklıklar taşır ve dış emek piyasası ilkelerin işletme içerisinde transfer edilmesini içerir. Firma içerisinde bir iç piyasanın ortaya çıkması firmanın kendi emek havuzundaki işçilere işe girdikten sonra firmada kalacakları garantisini verme zorunluluğundan kaynaklanır. Firma içerisindeki bir pozisyonda açık kalan bir iş dış piyasaya çıkmadan önce firmanın kendi işçileri arasından doldurulur. Bu olgunun birey üzerindeki etkisi liberalizmin rekabetçi birey anlayışını yansıtır ve firma içi hareketliliği artırır. Bu hareketlilik işçilerin üst pozisyondaki işçilerle ılımlı ilişkiler kurarken kendi aralarındaki çatışmaları artırıcı bir özelliğe sahiptir. İç emek piyasası hem dışarıdaki piyasada varsayılan işçilerin “özgür ve eşit emekçiler” olduğu söylemini işletme içerisinde taşır hem de şirkete bağlılığın beslenmesine ve sermaye-işçi arasındaki bir çıkar ortaklığının kurulmasına hizmet eder.

Ucuz Emegın Bedensel Boyutu: İnce-Narin Eller

Konfeksiyon üretimin büyük oranda el becerisine bağlı olması toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı kadınların bu sektörde önemli bir işgücü potansiyeli olarak

görülmesine neden olmaktadır. Alan çalışmasında da bu düşünce gerek işverenler gerekse de kadın işçiler tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Özellikle işverenler kadın çalışanların erkeklere kıyasla daha tercih edilebilir olduğu konusunda sıklıkla hemfikirlerdir ancak son yıllarda serbest bölgede kadınların eskisi kadar çalışmayı tercih etmediklerinden yakınmaktadır.

İnce-narin eller metaforu kadın emeğinin bedene referans verilen noktasını oluşturmaktadır. Kadınların nazik ve hassas olduklarına yönelik yerleşik inanç fabrika içi işlerin kadınsı ve erkeksi olarak bölünmesi sonucunu doğurmuştur. Ek olarak, alan çalışmasında kadın işçilerin erkeklere kıyasla fabrika içerisinde işlevsel bir esnekliğe sahip oldukları gözlemlenmiştir. Kadın işçiler üretimin her noktasında çalışabilmekte, ihtiyaca göre başka bantlara kaydırılabilmektedirler ancak aynı durum erkek işçiler için geçerli değildir. Erkek işçiler sadece sorumlu oldukları bantta çalışmaktadırlar. Erkek işçiler kadın işçi bulunmadığında tercih edilen bir işgücünü ifade etmektedirler. Ayrıca kadın işçiler iş için başvuruda bulduklarında niteliklerine bakılmaksızın işe alınmaktadır ancak erkek işçilerin sadece konfeksiyon konusunda tecrübeli ve nitelikli olanları istihdam edilmektedir. Bunun nedenleri kadınların “doğaları gereği” konfeksiyona yatkın olmaları üzerinden açıklanmaktadır. Buna rağmen üreticilik gibi bazı işler ütünün ağırlığından dolayı atölyede erkek işi olarak görülmektedir. Görüşülen kadın işçilerden sadece bir tanesi geçmişte ütü bandında çalıştığını belirtmiştir.

Konfeksiyonda kadınların “doğaları” üzerinden daha yetenekli oldukları görüşüne ek olarak işçilikte kadın/erkek işçi arasında bir fark olmadığı da işverenler tarafından belirtilmiştir. Kadınların tercih edilmesindeki en önemli etkenler daha disiplinli, sadık ve düzenli çalışmaları olarak belirtilmiştir. Konfeksiyonda belirtilen cinsiyetler arası farklar uzun çalışma saatlerine uyum sağlamak, güç gerektiren işlerin dağılımı ve uysallık üzerinden temellenmektedir. İşverenler arasında sadece küçük atölye sahibi bir işveren kadınlarla çalışmayı tercih etmediğini belirtmiştir. Bunun nedeni ise kadınların uyarı aldıklarında hassas ve kırılğan tepkiler verdikleri üzerinden temellendirilmiştir.

Benim imkanım olsa %100'ünü bayan yapardım ama öyle bir imkan yok. (47, Lise, Serbest Bölge).

Uygun bir iş, kadınlar için en güzel işlerden biri... Gidip de bir yerde temizlik yapacağına konfeksiyonu kendileri tercih ediyor. (64, İlkokul, Serbest Bölge).

(...)mesela bizim sektörde bayanların elleri biraz daha yatkın ya da bayanlar işlerine biraz daha sadık dolayısıyla o anlamda bayanların biraz daha pozitif ayrımcılığı var. (47, Üniversite, Serbest Bölge).

Bayan işçi konfeksiyonda daha iyi. Bayanlar kalite anlamında, algılama anlamında daha düzenli, erkeklerde biraz vurdumduymazlık var.(47, Lise, Serbest Bölge)

Kadınların öncelikli rollerinin domestik alanla tanımlanması aynı zamanda “kadın işi”nin heteroseksüalizasyonunu da beraberinde getirir ki bu da kadınların her zaman erkeklerle ve evlilikle olan ilişkileri doğrultusunda tanımlanmasıdır. Sınıf ve cinsiyete dayalı yerel hiyerarşilerin ekseninde “kadın işi”nin normatif tanımı belirlenmiş olur. Anne, kız kardeş, bekâr ya da evli kadın gibi etiketler cinsiyete dayalı farklılığa, heteroseksüel evliliğin kurumsallaşmasına bağlıdır ve böylece bu etiketler emek piyasasında yönetilebilir, uysal bir emek gücünü çağrıştıracak bir anlama kavuşur (Mohanty, 2012). Dolayısıyla, konfeksiyon üretiminde kadın emeğinin işlevselliği ve kadınların erkeklerden daha “sadık”, “disiplinli”, “nazik” ve ellerinin dikişe yatkınlığına olan inanç toplumsal cinsiyete dayalı özelliklere ilişkin yerleşik ataerkil ideolojiden kaynaklanmaktadır. Bu yolla, iş tanımına, işin özüne ilişkin ideolojilerde ve “işçiler” olarak kadınların toplumsal kimliklerinde ev işi ve fabrika işi arasında bir transfer süreci gerçekleşmektedir. Kadınların konfeksiyon için tercih edilen bir işgücü olması kadınların karakterleri ile ilgili olduğu düşünülen sabırlı, disiplinli, sadık vb. özellikleri nedeniyle olmaktadır. Yatkınlıkların ise biyolojik referanslarla açıklandığı görülmüştür.

(...)çok fark etmiyor ama genelde bayanlar biraz daha nazik olduğu için bu işlerde biraz daha yani insanların **kimyasından, hücrelerinden gelen bir şey bu** dolayısıyla biraz daha yatkın...(47, Üniversite, Serbest Bölge)

Aynı konuda kadın işçilerin yaklaşımı ise çeşitlidir. Görüşülen kadın işçilerin 12’si kadınların erkeklerden konfeksiyonda daha becerikli olduklarını belirtirken, 2 kişi erkeklerin daha becerikli olduğunu, 8 kişi ise beceri konusunda bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Bu durumun departmanlara göre değiştiği de diğer belirtilenler arasındadır. Kadın görüşmecilerden kadınların erkeklerden daha becerikli olduğunu ifade edenler bu durumun nedenlerini, işverenlerle benzer şekilde, kadınların el becerisi gerektiren işlere daha yatkın olması, daha hızlı çalışması, işletme içerisinde her bantta çalışmaya uygun olması ve yaptıkları işte daha disiplinli olmasına bağlamaktadırlar.

Konfeksiyon sektörünün kadınla özdeşleştirilen bir sektör olması konusunda kadın görüşmecilerin ifadelerine bakıldığında bunun nedenleri yine kadınların yatkınlıklarına ve ilgilerine, disiplinli çalışmalarına ve uysallıklarına bağlanmıştır. Kadınların esnek üretim sisteminin ihtiyaç duyduğu esnek çalışma ilişkilerine ve kısa süreli çalışmaya erkeklere göre daha iyi uyum sağladığı da belirtilenler arasındadır.

Bir sirkülasyonun çok olduğu bir alan, giriş çıkışın çok rahat olduğu, **(kadınlar)** biraz uyum sağlıyo biraz da istediği zaman çalışıp istediği zaman çalışmama gibi bi lüksü oluyo, rahatlığı oluyo. Tabi ama bi yandan da gelmiyor işverenin işine o daha çok düzenli eleman istiyor işi bilen eleman, uzmanlaşmış, kalifiyeli eleman istiyor, sürekli sirkülasyon olduğu

zaman işi tekrar göstermek de zaman kaybı, emek kaybı bilmem ne bi sürü sıkıntı yaşıyo o anlamda, onu istemiyo aslında ama bi yandan baktığın zaman tazminat ödemiyor, ihbar ödemiyor, onu yapmıyor, cebinden çıkan bir durum olmuyor. O konuda rahat. Kadınlar açısından da ben şunu da biliyorum bir yıl çalışmış çıkmış beş ay sonra tekrar gelmiş, beş altı ay çalışmış tekrar çıkmış hani keyfine isteğine göre çalışma koşulları olabiliyor. O yüzden rahat yani biraz kadınlar için de rahat bi de dediğim gibi çalışma şartları, koşulları, evden uzaklaşma nedeni ve çok rahat iş alanı bulabilmesi **vasıflı ya da vasıfsız, kalifiyeli ya da kalifiyesiz eleman olması önemli değil bayanlar açısından, erkeklerde kalifiyeli eleman istiyolar, vasıfsız olduğu zaman almıyolar ama bayanda alıyolar.** (46, Evli, Makineci).

Kadın işçiler çalıştığından dolayı bazı işyerleri kabul etmiyor erkeklerin ağzı bozuk olduğundan dolayı ister istemez tartışıyorlar, durmadan hır gür çıkıyor diye, tartışma çıkıyor diye, kavga çıkıyor diye ondan dolayı istemiyorlar. Patronların yanında kadınlar daha **uysal**, daha ağır basıyor. Ağzı bozuk konuşmuyorlar, terbiyeli konuştuklarından dolayı patronlar bilene onları tutuyor. (24, Evli, Makineci).

Kadınlar esnek üretim sisteminin ihtiyaca dayalı istihdam politikalarına uygun bir biçimde aile içi rolleri doğrultusunda işe giriş çıkışları hızlı olan bir emekçi kitlesini ifade etmektedirler ve kadınların konfeksiyona yatkın olduğu görüşleri atölye içerisinde ihtiyaca göre farklı bantlarda çalıştırılabilmelerine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla esnek üretime dayanan konfeksiyon sektöründe kadınlar hem kısa süreli sözleşmelerle çalışmaya rıza göstermeleri açısından sayısal hem de niteliklerinin “doğallaştırılması” dolayısıyla farklı bantlarda çalıştırılabilmelerine uygun olarak işlevsel esneklik politikalarına uygun bir emekçi grubunu ifade etmektedirler.

Sonuç

Post-Fordist dönemde esnek çalışma ilişkilerinin ve üretim biçimlerinin yaygınlaşması ile birlikte kadınlar Fordist ve Taylorist dönemlere kıyasla yoğun bir biçimde emek piyasasına dahil olmuşlardır. Ekonominin post-Fordist yeniden yapılanma dönemi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, uluslararası piyasalar ile bütünleşmede ihracata yönelik üretimin artmasına ve yerli işçi sınıfı nüfusun bu politika ekseninde üretim sürecine dahil edilmesine yönelik politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Piyasadaki yoğun rekabet ortamı, sermaye için işçi maliyetlerinin düşürülmesi, emek yoğun üretime dayanan esnek üretim örgütlenmesinde rutin işleri yapacak, ucuz, gelip geçici bir emekçi kitlesi ihtiyacı doğurmuştur. Ücretlerin düşürülmesi süreci, düşük ücretli ve enformel çalışmaya rıza gösterecek çalışan gruplarının emek piyasasına girişini hızlandırmıştır. Bu emekçi grupları da büyük oranda kadınlar ve göçmen işçilerden oluşmaktadır.

Kadınlar post-Fordist döneme özgü esnek üretim örgütlenmesinin gelip geçici ve kısa süreli sözleşmelerle ya da enformel işlerde istihdam edilen, düşük ücretli emekçi grubunu oluşturmaktadırlar. Kadınların emek piyasasında daha fazla istihdam edilmeleri sermaye birikim rejiminin ihtiyaçları doğrultusunda, esnek üretiminin kısa süreli çalışan ihtiyacını karşılamasının bir sonucudur.

Konfeksiyon, özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretimi gerçekleştirilen, emek-yoğun ve kadın-yoğun, rutin bir iş sürecini içeren gerek yerel üretimde gerekse de küresel tedarik zincirleri vasıtasıyla uluslararası üretimde yer alan önemli sektörlerden biridir. Araştırmanın evrenini oluşturan Mersin konfeksiyon sektörü hem ulusal hem de uluslararası üretimde önemli bir yere sahiptir ve yerel emek piyasasında önemli bir istihdam kaynağını oluşturmaktadır.

Emek piyasası için gereken iş gücü sadece piyasanın despotik niteliği ile sağlanmaz. Piyasanın ihtiyacına uygun işgücü oluşturma süreci hegemonik özellikler de taşır. Ücretlerin düşük olduğu ülkelerde hegemonyanın kurulmasında yerel ideolojik yapılar üretiminin yardımına koşulmaktadır. Bunlardan birisi de ataerkil aile ve cinsiyet ideolojisine dayanan kültürel kalıplardır.

Alan çalışmasında görüldüğü gibi özellikle paternalist metaforlar verimlilik, işçi kontrolü gibi formel işyeri politikalarının sağlanmasında kullanılmaktadır. Bunun sonucunda “hak” ve “nitelik” gibi kavramlar yerini “uysallığa” ve “sadakate” bırakmaktadır. İşverenlerin örgütsel düzeyde bu söylemleri sürdürmelerine karşın emek sürecinin sömürücü koşulları işçilerde bu tarz bir transfer sürecinin önüne geçmektedir. Alan çalışmasındaki işçilerden hiçbiri işyerlerini evleri olarak görmemekte, işverene paternal bağlar hissetmemektedir. Emek kontrolünde kullanılan paternal söylemler ve “ideal konfeksiyon işçisi” tanımlamaları karşılaştırıldığında bu söylemlerin ana kitlesinin “sadık” ve “disiplinli” olarak tanımlanan kadın işçiler olduğu görülmektedir.

Kadının ücretli emeğinin bir boş zaman aktivitesi olarak görülmesi ve temel aile geliri olarak sayılmaması kadınların kendileri tarafından da gelip geçici sözleşmelere rızanın sağlanmasında aktif olarak kullanılmaktadır. Ücretli emeğe ilişkin görüşlere bakıldığında kadınların emek piyasasına katılması gerektiği vurgularının yanı sıra bir işte çalışmanın kadının öncelikli görevi olarak görülmediği, aile içi sorumlulukları aksatmayacak iş alanlarında kadınların çalışması gerektiği görüşleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca geleneksel cinsiyet rollerine uygun olarak erkeklerin çalışmasının bir zorunluluk olduğu ve çalışmanın erkeğin varoluş nedenleri olarak vurgulandığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kadınların aldığı ücretlerin kadınların kendileri tarafından da aile gelirinin asli bir bileşeni olarak görülmemesi esnek üretimin sayısal esneklik politikalarına transfer edilmekte ve kadınları talebe göre istihdama uygun bir emekçi kitlesi haline getirmektedir.

Konfeksiyon gibi dikeye dayalı bir işin kadınların “doğal yetenekleri” olarak görülmesi üretimin her aşamasında kadınların işlevsel olarak esnekliğine imkan tanımaktadır. Aynı işlevsel esneklik erkek işçiler için söz konusu değildir ve bu durum erkeklerin “beceriksizliklerine” bağlanmaktadır. Yapılan işin

doğallaştırılması aynı zamanda kadınların yaptığı işin nitelik olarak görülmemesine ve örgüt içindeki hiyerarşilerin sağlamaştırılmasına neden olmaktadır. Nitekim ustabaşı ve personel şefleri büyük oranda erkeklerden oluşmaktadır.

Seri üretimin yarattığı uzun çalışma saatlerine eşlik eden stres duygusu kadınların her ne kadar aile içi rolleri ile çatışmalar yaşamalarına neden olsa da kadınlığa atfedilen diğer ataerkil kalıplar örgüt içerisinde kullanılmaya devam etmektedir. Kadınların saygınlık kalıplarının da gösterdiği gibi kadınlar büyük oranda kendilerini yine ataerkil kalıplara uygunluğa göre “saygın” addetmektedirler. İşverenlere paralel şekilde “saygın işçi” kavramı da haklarını arayan işçiler üzerinden değil, örgüt içi verimliliğe, çıkıntı olmamaya, işi aksatmamaya bağlanmıştır.

Sonuç olarak, esnek üretim sistemine dayanan konfeksiyon üretiminde kadınlar üretimin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde sayısal ve işlevsel olarak esnek bir işgücünü oluşturmaktadırlar. Alan çalışmasında erkek konfeksiyon işçisinin kadın işçi bulunmadığında başvurulmuş bir emek gücü olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kadınların küresel üretime dönük konfeksiyon sektöründe bir “yedek işgücü” değil üretim sürecinin asli bir unsuru olması, kadınların işe ilişkin niteliklerinden ziyade toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak kendilerine atfedilen sadakat, uysallık, disiplinli olmak, sabırlı olmak, naziklik gibi özellikler üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bu da, kadına atfedilen toplumsal cinsiyet normlarının üretim sürecine transferini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, enformel ve düşük ücretli işlerin yaygın olduğu yerel piyasanın despotik özelliklerine ek olarak işe ilişkin rızanın oluşturulması ataerkil kültürel yapının işbirliği doğrultusunda hegemonik bir şekilde oluşturulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Althusser, L. (2006). *Yeniden üretim üzerine* (Çev. A. I. Ergüden ve A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Antonio, R., J.; Bonanno, A. (2000). A New Global Capitalism? From "Americanism and Fordism" to "Americanization-Globalization". *American Studies*. Vol. 41. No. 2/3: 33-77.
- Aristis, P., Paliginis, E. (2001). Globalisation of production and industrialisation in the periphery The case of the EU and NAFTA. In J. Depres, J. T. Harvey (Eds), *Foundations of International Economics. Post Keynesian perspectives* (pp. 215-228). London: Routledge.
- Bair, J. (2010). On difference and capital: Gender and the globalization of production. *Signs*, 36 (1), 203-226.
- Bedford, K. & Rai, M.,S. (2010). Feminists theorize international political economy. *Signs*. 36 (1): 1-18.
- Beechey, V. (1977). Some notes on female wage labour in capitalist production. *Capital & Class*. 1(3): 45-66.
- Bennholdt-Thomsen, V. (2008). Neden Üçüncü Dünya'da da hala ev kadınları yaratılıyor? M. Mies, V. Bennholdt-Thomsen ve C. V. Werlhof (Eds). *Son sömürge: Kadınlar içinde* (ss. 245-258). İstanbul: İletişim yayınları.
- Bora, A. (2010). *Kadınların sınıfı. Ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braverman, H.(2008). *Emek ve teknelci sermaye*. (Çev. Ç. Çıdamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Burawoy, M. (1985). *The politics of production, factory regimes under capitalism and socialism*. London: Verso Publishing.
- Connell, R., W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar. Toplum, kişi ve cinsel politika* (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R., W. (2005). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- D'ambrogio, E. (2014). Workers' conditions in the textile and clothing sector: just an Asian affair? Issues at stake after the Rana Plaza tragedy. *European Parliamentary Research Service*: 2-10.
- Dedeoğlu, S. (2010). Visible hands – invisible women: Garment production in Turkey. *Feminist Economics*. 16(4): 1-32.
- Dedeoğlu, S. (2011). Gendering industrial subcontracting work: A qualitative study of garment ateliers in Istanbul. *Asian Women*, 27(3): 25-51.
- Degiuli, F., & Kollmeyer, C. (2007). Bringing Gramsci back in: Labour control in Italy's new temporary help industry. *Work, Employment and Society*. 21 (3), 497-514.
- Deshpande, S., & Deshpande, L. K. (1992). New economic policy and female employment. *Economic and Political Weekly*. 27 (41), 2248-2252.

- Ecevit, Y. (1995). Kentsel üretim sürecinde kadın emeğinin konumu ve değişen biçimleri. Ş. Tekeli (Eds.) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde(ss. 117-128). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Y. (2005). Shop floor control. The ideological construction of Turkish women factory workers. In M. Redclift & M.,T. Sinclair (Eds), *International perspectives on labour and gender ideology* (pp. 56-78). London: Routledge.
- Eisenstein, Z. (1979). *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*. New York: Monthly Review Press.
- Eraydın, A., & Erendil, A. (1999). The role of female labour in industrial restructuring: New production processes and labour market relations in the Istanbul clothing industry. *Gender, Place and Culture*. 6. (3): 259-272.
- Eraydın, A. (2000). Dış pazarlara eklemeye çalışan konfeksiyon sanayiinde üretimin örgütlenmesi ve emek süreci. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 27(1-2): 91-117.
- Ericsson, C. (2008). Industrial paternalistic corporate company strategies in theory and practice in nordic countries and Japan from 1900s to 1960s," CIRJE F-Series CIRJE-F-579. CIRJE. Faculty of Economics, University of Tokyo.
- Fine, B. (1992). *Women's employment and the capitalist family*. London and New York: Routledge.
- Freeman, C. (2001). Is Local: Global as Feminine: Masculine? Rethinking the gender of globalization. *Signs*. 26(4): 1007-1037.
- German, L. (2006). *Cinsiyet, sınıf ve sosyalizm*. (Çev. Y. Önen). İstanbul: Babil Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). Selections From the Prison Notebooks. (Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Edts.). New York: Smith.
- Hall, S.; M. Jacques (1995). *Yeni zamanlar*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hartmann, H. (2006). *Marksiizm'le feminizm'in mutsuz evliliği*. (Çev. G. Aygen). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- ILO (2016). *Wages and productivity in the garment sector in Asia and the Pacific and the Arab States*. International Labour Organisation. 05.02.2019 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---robangkok/documents/publication/wcms_534289.pdf adresinden alınmıştır.
- Izzati, F.,F. (2016). Women's work and capitalism: Housewifization and home-based labor in Indonesian context. *Women's in Southeast Asia's Economy, Politics, and 1026 MANAS Journal of Social Studies Society of ASEASUK Conference*. University of London.

- Jackson, S. (1992). Towards a historical sociology of housework. A materialist feminist analysis. *Women's Studies International Forum*. 15 (2), 153-172.
- Jessop, B. (1996). *Post-Fordism and the state*. In B. Grave (Eds.) Comparative welfare systems the scandinavian model in a period of change (pp. 165-183). Hampshire: MacMillian.
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. (Çev. A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç, F. Özbay). 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender and Society*, 2(3), 274-290.
- Korinek, J. (2005). Trade and gender: Issues and interactions. *OECD Trade Policy Working Paper*. 24, 1-22 11.11.2016 tarihinde <https://www.oecd.org/tad/35770606.pdf> adresinden alınmıştır.
- Lipietz, A. (1987). *Mirages and miracles, the crissis of global Fordism*. London: Verso
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Alman ideolojisi*. (Çev. S. Belli) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1986). *Kapital*. 1. Cilt (Çev. A. Bilgi). Ankara: Sol yayınları.
- McDowell, L. (1991). Life without father and Ford: The new gender order of post-Fordism. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 16(4): 400-419.
- MESBAŞ. (2019a). *Kullanıcı firmalar*. 05.02.2019 tarihinde <https://www.mesbas.com.tr/firmalar.html?s=18> adresinden alınmıştır.
- MESBAŞ. (2019b). *Ticaret hacmi ve istatistikler*. 05.02.2019 tarihinde <https://www.mesbas.com.tr/Ticaret-Hacmi-ve-istatistikler,29.html> adresinden alınmıştır.
- Mies, M. (2014). *Patriarchy and accumulation on a world scale*. London: Zedbooks.
- Millett, K. (2011). *Cinsel politika*. (Çev. S. Selvi). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mills, M., B. (2003). Gender and inequality in the global labour force. *Annual Review of Anthropology*. 32: 41-62.
- Mohanty, C., T. (2012). Women workers and capitalist script: Ideologies of domination, common interest. In M.J. Alexander & C.T. Mohanty (Eds.). *Feminist genealogies, colonial legacies, democretic futures* (pp. 3-29). New York: Routledge.
- MTSO (2018). *Mersin ticaret ve sanayi odası stratejik planı*. 05.02.2019 tarihinde <https://www.mtso.org.tr/uploads/library/2018/11/mtso-st-pl-2018-2022-7Mqx.pdf> adresinden alınmıştır.
- Murray, R. (1995). Fordizm ve post-Fordizm. S. Hall ve M. Jacques(Eds.), *Yeni zamanlar içinde* (ss. 46-62). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Piore, M., J. (1979). *Birds of passage. Migrant labour and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramazanoglu, C. (1998). *Feminizm ve ezilmenin çelişkileri*. (Çev. M. Bayatlı). İstanbul: Pencere Yayınları.

- RTMT (2019). *The republic of Turkey Ministry of Trade Clothing Industry*. 08.02.2019 tarihinde <https://www.trade.gov.tr/data/5b8fd6d913b8761f041feec0/Clothing.pdf> adresinden alınmıştır.
- Suğur, S. (2005). Türkiye’de tekstil sektöründe kadın emeği ve değişen toplumsal cinsiyet ilişkileri. *Amme İdaresi Dergisi*: 38(1): 47-68.
- Suğur, N., & Suğur, S. (2007). Gender and work in Turkey: Case study on women workers in the textile industry in Bursa. *Middle Eastern Studies*. 41(2): 269-279.
- TCEB. (2016). *Hazır giyim sektörü, sektör raporları. İhracat Genel Müdürlüğü Tekstil ve Konfeksiyon Daire Başkanlığı*. 05.02.2019 tarihinde https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Hazir_Giyim.pdf adresinden alınmıştır.
- Tong, R.;Botts, T., F. (2021). *Feminist düşünce*. (Çev. B. S. Aydaş). İstanbul: Sel yayıncılık.
- Unni, J. & Bali, N. (2002). Subcontracted women workers in the garment industry in India.In R. Balackrishnan (Eds.). *The hidden assembly line, gender dynamics of subcontracted work in a global economy* (pp. 115-144). Conneticut: Kumarian Press.
- Omay, U. (2011). Yedek işgücü ordusu olarak kadınlar. *Çalışma ve Toplum*. 30: 137-166.
- Salzinger, L. (1997). From high heels to swathed bodies: Gendered meanings under production in Mexico's export-processing industry. *Feminist Studies*. 23(3): 549-574.
- Salzinger, L. (2000). Manufacturing sexual subjects. Harassment, desire and discipline on a Maquiladora shopfloor. *Ethnography*. 1.(1): 67-92.
- Salzinger, L. (2003). *Gender in production: Making workers in Mexico's global factories*. London: University of California Press.
- Sayer, A. (2005). *The moral significance of class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skeggs, B. (2002). *Formations of class and gender*. London: Sage Publications.
- Standing, G. (2014). *Prekarya, yeni tehlikeli sınıf*. (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Walby, S. (2016). *Patriyarka kuramı*. (Çev. H. Osmanağaoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- White, J. (2015). *Para ile akraba. Kentsel Türkiye’de kadın emeği*. (Çev. A. Bora). 3. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vincent, C.; Braun, A.; & Ball, S. J.(2008). Childcare, choice and social class: Caring for young children in the UK. *Critical Social Policy*. 28(1): 5–26.
- Young, I. (1981). Beyond the unhappy marriage: A critique of the dual systems theory. In L. Sargent (Eds.). *Women and Revolution. A discussion of the unhappy marriage of Marxism and feminism* (pp. 43-69). Montreal: Black Rose Books.